

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE

CÜMLEDE ÖZNE

ALPASLAN ERTÜRKSOY

Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Doç. Dr. Erdoğan BOZ

Afyon

2005

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLEDE ÖZNE

Alpaslan ERTÜRKSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman : Doç.Dr. Erdoğan BOZ

Afyon

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2005

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLEDE ÖZNE

1. TANIM	2
2. ÖZNEİN ÖZELLİKLERİ	4
3. CÜMLEDE ÖZNE OLAN KELİME VE KELİME GRUPLARI	9
3.1. İsim veya İsim Olarak Kullanılan Kelimelerin Özne Oluşu	9
3.1.1. İsimler	9
3.1.2. Sıfatlar	10
3.1.3. Zarflar	10
3.1.4. Edatlar	10
3.1.5. Bağlaçlar	11
3.1.6. Ünlemler	11
3.1.7. Fiilimsiler	11
3.1.8. Çekimli Fiiller	11
3.1.9. Yansımalar	11
3.1.10. Sesler	12
3.1.11. Heceler	12
3.1.12. Ekler	12
3.2. Zamirlerin Özne Oluşu	12
3.3. Kelime Gruplarının Özne Oluşu	13
3.3.1. İsim Tamlamaları	13
3.3.2. Sıfat Tamlamaları	13

3.3.3. İkilemeler	14
3.3.4. Fiilimsi Grupları	14
3.3.5. Ünlem Grupları	15
3.3.6. Bağlama Grupları	15
3.3.7. Edat Grupları	15
3.3.8. Sayı Grupları	15
3.3.9. Aitlik Grubu	15
3.3.10. Unvan Grupları	16
3.3.11. Birleşik İsimler	16
3.3.12. Kısaltma Grupları	16
3.4. Cümlelerin Özne Oluşu	16
4. ÖZNE ÇEŞİTLERİ	17
4.1. Gerçek Özne	18
4.2. Sözde Özne	19
4.3. Örtülü Özne	22
4.4. Belirsiz Özne	23
4.5. Mantıkça Özne	24
4.6. Açık Özne	25
4.7. Gizli Özne	26
4.8. Ortak Özne	27
4.9. Açıklamalı Özne	28
4.10. Yinelenmiş Özne	29
4.11. Pekiştirilmiş Özne	29
4.12. Kalıplaşmış Özne	30
4.13. Bağlaçlı Özne	30
4.14. Seslenmeli Özne	31
4.15. Kayan Özne	32
4.16. Bildirme Koşacıyla Özne	32
4.17. Dönük Kimse	33
4.18. Karşılıklı Kimse	34
4.19. Ortaklaşa Özne	34
4.20. Ettiren Özne	34

4.21. Olduran Özne	39
5. ÖZNESİZ CÜMLELER	39
6. ÖZNE İLE YÜKLEM ARASINDA UYGUNLUK	44
6.1. Tekillik - Çoğulluk Bakımından Uygunluk	44
6.1.1. Birinci Tekil Kişilerde Özne Yüklem Uygunluğu İle İlgili Özel Durumlar	44
6.1.2. İkinci Tekil Kişilerde Özne Yüklem Uygunluğu İle İlgili Özel Durumlar	45
6.1.3. Üçüncü Tekil - Çoğul Kişilerde Özne Yüklem Uygunluğu İle İlgili Özel Durumlar	46
6.2. Kişi Bakımından Uygunluk	50
7. DİLBİLGİSİ ÖĞRETİMİNDE ÖZNE	52
7.1. Cümlede Öznenin Bulunması	52
7.2. Cümlede Öznenin Yazımı	54
8. ÖZNELERİNE GÖRE FİİL ÇATILARI	56
8.1. Etken Çatı	56
8.2. Edilgen Çatı	57
8.3. Meçhul Çatı	58
8.4. Dönüştürme Çatı	59
8.5. İşteş Çatı	59
8.6. Ettirgen Çatı	59
SONUÇ	61
KAYNAKÇA	62

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLEDE ÖZNE

Alpaslan ERTÜRKSOY

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2005

Danışman : Doç.Dr. Erdoğan BOZ

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi sözdiziminde “özne” ögesi tüm yönleriyle incelenmiştir. Özneye ilgili ihtilafa düşülen konular üzerinde derin bir araştırma yapılmış ve araştırma sonucunda değerlendirmeye gidilmiştir. Özellikle “özne çeşitleri” araştırmanın aydınlatılması gereken en önemli kısmı olarak görülmüş ve çalışmanın sonucunda özne çeşidi olarak; *gerçek özne* ve *sözde özne* kabul edilmiştir. Gramercilerimizin tespitlerindeki diğer çeşitlerin bir kısmı öznenin özellikleri içinde, diğerleri de bu iki özne çeşidi içinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, cümlenin temel öğeleri arasında gösterilen özne, Türkiye Türkçesinde öznesiz cümlelerin de bulunduğu fikri esas alınarak yüklemden sonraki en önemli öge olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu yüzden çalışmada öznesiz cümleler ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Bunların haricinde öznenin özellikleri içinde *+Dan ekli eksilteli özne ögesi* üzerinde durulmuştur. Yine özne olan kelime ve kelime grupları konusunda yeni bir tasnif yöntemine gidilmiştir. Özneye ilgili diğer kısımlar da gramercilerimizin örneklerinden de yararlanılarak çalışmanın ilgili yerlerinde detaylı bir şekilde verilmiştir.

ABSTRACT

SUBJECT IN THE SENTENCE IN TURKEY'S TURKISH

Alpaslan ERTÜRKSOY
The Basic Studies of Turkish Language and Literature

Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences

June 2005

Supervisor: Assistant Professor Erdoğan BOZ

In this study subject in the syntax in Turkey's Turkish has been examined with its details. A deep research has been done on the topics which are related to the disagreement of subject and at the end of the research an evaluation has been done. Especially types of subject are considered to be the most important part of the topic which must be highlighted and at the end of the study it has been accepted that real subject and the word which is used as a subject are a kind of subject type. Some types which have been established by our linguists are evaluated in properties of subject and the rest of them have been established in types of subject. Also, subject which is considered as one of the main element, has been evaluated as a second important element after the verb due to the thought of there being some sentences which don't have any subjects in Turkey's Turkish. Because of this, in this research the sentences which don't have any subjects have been studied in a separate headline. Except them, reduced subject which has "DAn" suffix has been stressed in the properties of subject and this matter has been presented to our linguists. A new classification has been done between the subject which are word and word groups. Other parts which are related to subject has been showed with its details in the study by getting help from the examples of our linguists.

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

İmza

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Erdoğan BOZ .....

Jüri Üyeleri :Doç. Dr. İrfan AYPAY .....

:Doç. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN .....

:Yrd. Doç. Dr. Cemil GÜLSEREN .....

:Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKÇATAŞ .....

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Alpaslan ERTÜRKSOY'un "Türkiye Türkçesinde Cümlede Özne" başlıklı tezi 24.06.2005 tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisans Üstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Yüksek Lisans yeterlilik tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. M. Ali ÖZDEMİR

ÖN SÖZ

Bilimsel çalışma, akıl ve deneyim yoluyla neden sonuç ilişkisi içerisinde doğruyu bulma işidir. Her alanda olduğu gibi Türk dili üzerinde de bilimsel çalışmalar yapılmakta ve bu çalışmalar gün geçtikçe de artmaktadır. Bundaki gaye ise dili sağlam temeller üzerine oturtmaktır. Sağlam temeller üzerine oturtulan bir dilin öncelikle cümle yapısının mükemmel olması gerekir. Bu bağlamda dilin cümle yapısı ile ilgili olarak yapılan çalışmalar da bir o kadar önem arz etmektedir. Biz de Türk Dili'nin hem bu alanında kendimizi geliştirmek hem de Türkçe'nin cümle yapısına ilişkin sorunlarının çözümü üzerine bir katkıda bulunabilmek için böyle bir çalışma alanı seçtik. Bu alan içerisinde tartışmaya açık konulardan biri olan “özne”yi ele aldık. Bu konuyu seçmekteki amacımız özne ögesine ilişkin tanım, tasnif ve terim farklılıklarını birleştirici çaba içinde yer almaktır.

Çalışmaya başlarken öncelikle konuyla ilgili olarak geniş bir kaynakça araştırması yaptık. Özneyle ilgili dünden bugüne neler söylenmişse derleyip topladık. Bu kaynakları konumuza ilişkileri noktasında fişledik. Elde ettiğimiz fişleri alt başlıklara ayırarak tasnif ettik. Daha sonra da bu tasniflerden yola çıkarak çalışmamızı gerçekleştirdik. Çalışma sonucunda, öznenin cümlede çok farklı durumlarda karşımıza çıkabileceğini; hatta Türkiye Türkçesinde öznesiz cümle de olabileceğini bu yüzden öznenin temel öğeler içinde olmadığını yüklemden sonra öneme sahip ikinci öge olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaya çalıştık.

Bu araştırmayı yaparken, çalışmalarımın her aşamasında fedakarlık göstererek zamanını ayıran, rehberlik eden, desteğini esirgemeyen tez danışmanım sayın hocam Doç. Dr. Erdoğan BOZ' a şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, lisans ve yüksek lisans derslerinde bilgileri ve tecrübeleri ile her zaman için bizlere yeni ufuklar açan sayın hocalarımıza ve Türk dili üzerine çalışmalarda bulunan tüm gramercilerimize teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Tezin fişlenmesinde ve bilgisayara aktarılmasında katkılarından dolayı eşim Hümevra ERTÜRKSOY'a ; eğitim-öğretim hayatımın her safhasında bana maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen aileme ve dünyaya gelmesiyle çalışmalarımda bana haz ve hız veren kızım Merve'ye teşekkür ederim.

Alpaslan ERTÜRKSOY

ÖZGEÇMİŞ

Alpaslan ERTÜRKSOY
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans : 1998 Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

Lise : 1994 Isparta Gönen Anadolu Öğretmen Lisesi

İş/İstihdam

1998-2002 Karacaören Çok programlı Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Karacaören Kasabası, Çay/ AFYONKARAHİSAR

2002-2003 Afyon Gazi Endüstri Meslek Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Merkez/ AFYONKARAHİSAR

2003- .... Çay İMKB Anadolu Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Çay/ AFYONKARAHİSAR

Askerlik

Yedek Subay- Kara Kuvvetleri Kara Lisan Okulu, Türkçe Öğretmeni (Yabancı Subaylara Türkçe Öğretiminde Görevlendirme)

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : Çay, 19 Kasım 1977, Cinsiyet : Erkek

Yabancı Dil

İngilizce

KISALTMALAR

ACE	: Ahmet Cevat Emre
BP	: Burhan Paçacıoğlu
C.	: Cilt
FB	: Fuat Bozkurt
HD	: Hikmet Dizdaroğlu
HE	: Haydar Ediskun
LK	: Leyla Karahan
MH	: Mehmet Hengirmen
MK	: Mahzar Kúkey
MMK	: M. Metin Karaörs
NSA	: Neşe Atabay, Sevgi Özel, Ayfer Cem
NK	: Nurettin Koç
RŞ	: Rasim Şimşek
s.	: Sayfa
S.	: Sayı.
SG	: Selma Gülsevin
TB	: Tahsin Banguoğlu
TDK	: Türk Dil Kurumu
TK	: Tahir Kahraman
TNG	: Tahir Necat Gencan
TTG	: Türkiye Türkçesi Grameri
VH	: Vecihe Hatipoğlu
ZK	: Zeynep Korkmaz

GİRİŞ

Bu çalışmada “özne” ögesini sekiz başlık altında ele alıp inceledik. İlk kısımda gramercilerimizin yaptığı tanımlardan bazılarını vererek özneyi tanımladık. Daha sonra ikinci kısımda öznenin özelliklerini sekiz madde halinde inceledik.

Üçüncü kısımda, cümlede özne olarak kullanılan kelime ve kelime gruplarını yeni bir tasnif yöntemiyle ele alıp değerlendirdik. Bunu da *isim veya isim olarak kullanılan kelimelerin özne oluşu, zamirlerin özne oluşu, kelime gruplarının özne oluşu ve cümlelerin özne oluşu* şeklinde dört alt başlık altında aktarmaya çalıştık.

Dördüncü kısımda, “özne” ögesinin tartışılan konularından biri olan “öznenin çeşitleri” yer almaktadır. Gramercilerimizin tespitlerinde bulunan özne çeşitlerinin tamamını inceledikten sonra bu konudaki terim, tanım ve tasnif farklılıklarını gidermeye çalıştık. Özne çeşidi olarak “gerçek özne” ve “sözde özne”yi kabul ettik. Diğer çeşitleri bu iki başlık altında değerlendirmenin gerekli olduğuna karar verdik.

Beşinci kısımda, öznesiz cümleleri inceledik. Gramercilerimizin öznesiz olarak gösterdikleri cümleleri değerlendirdikten sonra bu cümlelerin bazılarında öznenin varlığını tespit ettik. Öznesi olmayan cümleleri, *anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin ve geçişsiz edilgen fiillerin* yüklem olduğu cümleler şeklinde kabul ettik. Bu kabulün neticesi olarak özneyi, cümlenin temel öğeleri arasından çıkararak yüklemden sonraki en önemli öge olarak değerlendirdik.

Altıncı kısımda, özne ile yüklem arasındaki uygunluk yer almaktadır. Bu kısım gramercilerimizin örneklerinden de yararlanılarak ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

“Dilbilgisi Öğretiminde Özne” başlığı taşıyan yedinci kısımda, ilköğretim ve ortaöğretimde *cümlede öznenin bulunması* ve *cümlede öznenin yazımı* konuları incelendi.

Son kısımda da öznelere göre fiil çatılarına kısaca değinmeye çalıştık.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE CÜMLEDE ÖZNE

1. TANIM

İncelediğimiz gramer kitaplarında tespit ettiğimiz tanımların bir kısmını alarak konumuza giriş yapmak istiyoruz.

“Fail fiili yapan veya olan unsurdur. Fiile en yakın, fiilden ayrılmaz bir cümle unsurudur.”¹

“ Kimse cümlede kılanı ve olanı temsil eder. Kimse bir kişi veya şey olabileceği gibi yalın bir kavram da olur. Kimse ister ayrı bir kelime ile ifade edilsin, ister yüklem içindeki kişi eki ile belirtilsin cümlenin ikinci üyesi sayılır.”²

“ Cümlede yapanı veya olanı karşılayan unsur, öznedir. Özne, yüklem gösterdiği işi, hareketi, oluşu, durumu üzerine alır.”³

“Bir tümcede çekimli eylemin ya da eylemin bildirdiği işi, oluşu, yargıyı üzerine alan varlığa özne denir.”⁴

“Tümceler her birinde bir oluş, bir kılış, bir yargı anlamı var. Bu oluş, kılış ve yargı anlamı veren sözcük yüklemidir. Yüklem anlamına göre olan veya kılan sözcük de, söz öbeği de öznedir.”⁵

“Cümlede işi yapan, eylemi oluşturan kişi, hayvan, bitki ya da diğer canlı cansız tüm varlıklara özne denir. Özne bir ya da birden çok sözcükten oluşur. Birden çok oluşan özneler özne öbeği denir.”⁶

“Yüklem kavramı içine giren eylem, hal, hüküm, dilek...özne ile gerçekleşir. Özne yüklem anlamını kendisiyle gerçekleştiren bir ögedir.”⁷

“Tümcede yüklemle dile getirilen kılış ya da oluşun bağlandığı dilce kişiye denir.”⁸

“Cümlede yüklem bildirdiği eylemi yapan ya da oluşun içinde bulunan ögeye özne denir.”⁹

¹ Muharrem ERGİN, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1989, s.399.

² Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s.525.

³ Leyla KARAHAN, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s.49.

⁴ Nurettin KOÇ, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996, s.466 .

⁵ Tahir Nejat GENCAN, *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1979, s.87.

⁶ Mehmet HENGİRMEN, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 1998, s.326.

⁷ Kaya BİLGEGİL, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s.20.

⁸ Rasim ŞİMŞEK, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Kuzey Gazetecilik, Trabzon, 1987, s.76.

“Çekimli eylemin veya bazı eylemsilerin meydana gelmesini sağlayan kişidir. İnsan, bitki, hayvan veya şey.”¹⁰

“Yüklemin bildirdiği iş, oluş, hareketin yapıcısı olan, ya da bir durumu gösteren tümce ögesine özne denir.”¹¹

“Çekimli fiilin veya bazı fiillerin meydana gelmesini sağlayan şahıstır.”¹²

“Eylem tabanlarını kullanılış alanına çıkararak canlı-cansız, soyut-somut tüm varlık ve kavramlara; ad tümcelerinde ise yükleme göre olan varlıklara özne denir.”¹³

“Bir eylemi kıldığı, bir eyleme uğradığı veya bir şey olduğu söylenen kavramdır.”¹⁴

“Yüklemin bildirdiği kılış ile ilgili olan kişi ya da şeye verilen ad; bir oluş ve kılışın gerçekleşmesini sağlayan kimse veya şey.”¹⁵

“Özne cümlede eylemi oluşturan ya da bir şey olan kelimedir, kelime öbeğidir, kelime niteliğinde morfepler ya da fonemlerdir.”¹⁶

“Tümcede yargının oluşmasını sağlayan kişi ya da nesneye denir. Yüklemdeki yargıyı doğrudan doğruya belirten sözcük ya da sözcük grubudur.”¹⁷

“Özne isim cümlelerinde oluşa konu olan; fiil cümlelerinde yapan, eden ve yaptıran unsurdur.”¹⁸

Özne konusunda gramercilerimizin yaptıkları tanımlara baktığımızda hemen hemen hepsinin birliktelik içinde olduğunu söylemek mümkün.¹⁹

⁹ Tahir KAHRAMAN, *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, DuMat Basımevi, Ankara, 1996, s.173.

¹⁰ Vecihe HATİPOĞLU, *Türkçenin Sözdizimi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s.110.

¹¹ Hikmet DİZDAROĞLU, *Tümcebilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1976, s.39.

¹² Tuncer GÜLENSOY, *Türkçe El Kitabı*, Üçbilek Matbaası, Ankara, 1994, s.134.

¹³ Mahzar KÜKEY, *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara 1975, s.79.

¹⁴ Ahmet Cevat EMRE, *Türk Dilbilgisi*, TDK Yayınları, İstanbul, 1945, s.284.

¹⁵ Zeynep KORKMAZ, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 2003, s.171.

¹⁶ Haydar EDİSKUN, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 332.

¹⁷ Neşe ATABAY, Sevgi ÖZEL, Ayfer CEM, *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, TDK Yayınları, Ankara, 1981, s.31.

¹⁸ İbrahim DELİCE, “Türkçe Sözdiziminde Özne”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, 1998, S.6, s.191.

¹⁹ Diğer tanımlar için bkz. Fuat BOZKURT, *Türkiye Türkçesi*, Cem Kültür Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.251; Burhan PAÇACIOĞLU, *Türk Dili Dersleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987, s.101; Sıtkı SAĞLAM, *Türkçenin Söz Dizimi, Örneklerle Cümle Çözümlemeleri*, Diyarbakır, 1977, s.42; M.Ata ÇATIKKAŞ, *Türk Dili ve Kompozisyon Kılavuzu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, s.258; Süer EKER, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, 2002, s.355; Metin KARAÖRS, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri, 1993, s.38; Sezâi GÜNEŞ, *Türk Dilbilgisi*, İzmir, 2002, s. 366; Yusuf OLGUN, *Türk Dili ve Kompozisyon*, Alfa Yayınları, İstanbul 1996, s.110; Tufan DEMİR, *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, İstanbul, 2004, s.184; Atilla ÖZKIRIMLI, *Türk Dili Dil ve Anlatım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.221; Ahmet TOPALOĞLU, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989, s. 121.

Yukarıdaki tanımlar ışığında genel bir özne tanımlı yapmak gerekirse; *cümlede yüklemde içerdığı yargıyı gerçekleştiren kişi, canlı cansız diğer varlıklar veya yüklemde bildirdiği durum ya da herhangi bir şey*. Özne, cümlede yüklemle doğrudan ilişkili bir ögedir. Ancak yüklemde olduğu yerde özne vardır. Yüklem ister çekimli fiil olsun ister ekfiil almış isim soylu kelime olsun onun muhakkak yapını veya olanı bulunur. Bu özne ile karşılanır. Ama özne söyleyen kişinin isteğine göre, konuşma tarzına göre, vurgulanıp vurgulanmamasına göre cümle içinde yer alır veya yer almaz. Özne, cümle içinde kullanılırken birtakım özellikler taşır. Şimdi de bu özelliklere değinelim.

2. ÖZNEİN ÖZELLİKLERİ

2.1. Öznenin cümle içinde kullanılırken taşıdığı ilk önemli özellik yalnız halde bulunmasıdır. İsmi hallerinden belirtme, yönelme, bulunma ve çıkma hallerine giren kelime veya kelime grupları cümle içinde özne görevinde kullanılamaz. Özneler sadece iyelik eklerini veya çokluk ekini alabilirler.

*Dünkü toplantıya **okul müdürü** katılmadı.*

*Hava bugün çok güzel; fakat **canım** hiçbir şey yapmak istemiyor.*

***İnsanlar** düşünen varlıklardır.*

***Köyün ileri gelenleri** tarihi yerlerin su altında kalmasına izin vermediler.*

*Doğum gününde **babası** almıştı bu hikaye kitabını ona.*

Bu özellik içinde dikkat edilmesi gereken önemli bir noktayı göz ardı etmemek gerekir. Bazı cümlelerde özne veya özne grubu +DAn ekini alabilir. Şu örnekleri inceleyelim:

***Senin istediklerinden** bende yok.*

***Bunlardan** kalmadı.*

Yukarıdaki cümlelere baktığımızda yükleme “Ne yok?”, “Ne kalmadı?” şeklinde soru yönelttiğimizde cevap olarak *senin istediklerinden* ve *bunlardan* cevaplarını almaktayız. Ancak buradaki +DAn eki ayrılma, çıkma fonksiyonundaki hal eki olan

+DAn ekiyle aynı görevde değildir. İsim tamlamalarında tamlayan eki (+In) görevini üstlenen ek olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu eki alan kelimenin cümlelerdeki kullanımına baktığımızda tamlananı düşmüş tamlama olarak görev aldığını görmekteyiz. Bu konuyla ilişkili olarak Erdoğan Boz aynı durumun nesne ögesi için de geçerli olduğunu vurgular ve bu kullanımı *+DAn ekli eksiltili bir nesne ögesi* şeklinde tanımlar.²⁰ Biz de bu görüş doğrultusunda değindiğimiz bu özelliği adlandıracak olursak *+DAn ekli eksiltili bir özne ögesi* şeklinde ele alabiliriz.

Zikri Turan da öznenin yalın halde bulunduğunu söyleyen gramercilerimizin çelişkiye düştüklerini söyler. “ Kalem Ali tarafından kırıldı.” cümlesinde örtülü özne olarak gösterilen “Ali tarafından”ın +DAn ekli olduğunu gösterir.²¹

Ayrıca Haydar Ediskun ismin durumlarını alan özneye şu şekilde örnek vermiştir.

“Kapıyı, kapıya, kapıda, kapıdan; ismin -i, -e, -de, -den durumundadırlar.”²²

Fakat bu cümlede durum ekleri yüklemle ilişki içerisinde değildir, sadece şekil olarak görülmektedir.

2.2. Öznenin bir diğer önemli özelliği de cümlenin asıl öğeleri içinde yer almasıdır. Öznenin bu özelliği de gramercilerimizin ortak görüşleri arasındadır.²³ Ancak asıl üye olup olmadığı halen tartışılmaktadır. Çünkü öznenin bir taraftan asıl unsur olduğu kabul edilirken, diğer taraftan öznesiz cümlelerin varlığı da kabul görmektedir. Bu yüzden bu özelliği “Öznesiz Cümleler” başlığı altında tekrar ele alacağız. (bkz. s. 38)

2.3. Bir cümlede özne bir bazen birden çoktur. Cümle içinde bu özneler virgülle birbirinden ayrılır.

²⁰ Erdoğan BOZ, “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, (20-26 Eylül 2004), Ankara, 2004, C. I, s. 510.

²¹ Zikri TURAN, “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 1999, S. 13, s.79.

²² EDİSKUN, s.332.

²³ ERGİN, s. 399; BANGUOĞLU, s. 524; KOÇ, s. 466; HENGİRMEN, s. 322; BİLGEGİL, s. 13; ŞİMŞEK, s. 77; KAHRAMAN, s. 169; HATİPOĞLU, 110; DİZDAROĞLU, s.39; KÜKEY, s. 79; EDİSKUN, s. 328; OLGUN,s. 110; BOZKURT, s. 252; PAÇACIOĞLU, s. 100; SAĞLAM, s.43; EKER, s. 353; ÇATIKKAŞ, s. 258; KARAÖRS, s. 36.

Baharla birlikte ağaçlar, çiçekler kendini gösterdiler.

Mars , Neptün, Jüpiter birer gezgendir.

Öğle yemeğinde kuru fasulye, pilav ve hoşaf vardı.

Ali, Aysun, Murat ve Zehra birlikte evi temizlediler.

Tatlıdan sonra su içmek, yemekleri çok tuzlu yemek insan sağlığı açısından tehlike arz eden durumlardır.

2.4. Özne; edilgen fiilli cümlelerde, isim soylu yüklemelerin bulunduğu cümlelerde ve oluş bildiren fiillerin yüklem olduğu cümlelerde “olan” olma özelliği gösterir. Diğer cümlelerde “yapan” unsurudur.²⁴

“Hava durgundu.” (olan) (LK)

“Muayene odasının kapısı açılır.” (olan) (LK)

Sonbahar gelince ağaçların yaprakları yavaş yavaş sarardı. (olan)

Türkiye’nin en büyük kenti olan İstanbul, bir kültür merkezidir, aynı zamanda Asya ve Avrupa’yı birbirine bağlayan köprüdür. (olan)

Küçük oğlum evin duvarlarını baştan başa renkli kalemlerle çizmiş. (yapan)

Postacı, yıllardır beklediği mektubu titreyen elleriyle yavaşça açtı.(yapan)

2.5. Cümle içinde isimler, isim soylu kelimeler veya değişik kelime grupları özne görevinde kullanılabilir. Ama bunların içinde şahıs zamirleri özne olarak kullanıldığında cümle içinde bazen yer almaz. Biz onu yüklem sonundaki şahıs eklerinden tespit ederiz. Eğer şahıs zamiri belirgin hale getirilmek veya vurgulanmak istenirse cümle içinde gösterilir. Bu tür öznelere gizli özne de denir. (bkz. Gizli Özne s. 25)

Eninde sonunda sıranın kendilerine geleceğini biliyorlar.(onlar)

Buraları daha önce gelmiş miydiniz?(siz)

Aniden bastıran yağmurdan kaçmak için yolun sonundaki kulübeye sığındı.(o)

Söylediğim sözlere hiç kulak asmadın, sonunda bu hale geldin.(sen)

Millet olarak çok duygusal bir yapıya sahibiz.(biz)

²⁴ KARAHAN, s.49.

Cüzdani nereye koyduğumu bir türlü hatırlamıyorum. (ben)

2.6. Cümlelerde anlatımı güçlendirmek, özneyi vurgulamak istiyorsak bağlaçlardan “de/da, bile”, özlük zamirinden “kendi”, veya “+DIr” bildirme ekinden yararlanılır.. Bu özelliği taşıyan öznelere pekiştirmeli özne de denir. (bkz. Pekiştirilmiş Özne s. 28)

Şekerlemeci de dükkkanı erken kapatmaya başladı.

Senin yaptığını çocuk bile yapmaz.

O da sınavda kopya çekenler arasında mıydı?

Bu evin tamamını Hasan Usta'nın kendisi yapmış.

Anahtarı sakladığım yerden sen mi buldun?

O çünkü rüyadan sonra içimi bir korkudur kapladı.

2.7. Özneler, cümlede bazen daha belirgin hale gelmesi için açıklayıcısıyla birlikte verilir. Bu özelliği taşıyan öznelere açıklayıcı özne adı da verilir. (Bkz. Açıklayıcı Özne s. 27)

Ailem, özellikle annem, benim için çok şey yaptı.

Ahmet Bey, Ayşe'nin babası, çok rahatsızlandı.

Kitaplar, özellikle romanlar, insanı farklı dünyalara taşırlar.

Kitaplık, hani şu hurda diye atmak istediğimiz kitaplık, ne kadar kahrımızı çekti.

2.8. Bağlı cümlelerde veya bağımlı sıralı cümlelerde özne ortak olarak kullanılabilir. Bu tür öznelere ortak özne de denir. (bkz. Ortak Özne s. 26)

Ali, aniden içeri girdi ve bağırmağa başladı.

Günlerdir beklediğim sınava bugün girdim; ama istediğim sonucu alamadım.

(ben)

Yukarıda belirlediğimiz özellikler dışında gramercilerimizin münferit olarak ele aldıkları özellikler de bulunmaktadır. Şimdi de bunları kısaca özetlemeye çalışalım.

Bazı cümlelerde özne ile yüklem kaynaşmış bir özellik gösterir. Bu tür cümlelerde özne ile yüklemi ayırma imkanımız yoktur. Genellikle tamlama biçiminde olan ve zaman kavramı veren isim cümlelerinde, bazen de fiil cümlelerinde karşımıza çıkar.

“Karasevdalıların düşüncesi gibi gamlı, karanlık bir geceydi.”

“Sözünü ettiğim gecelerin biriydi.”²⁵

Hikmet Dizdaroğlu'nun verdiği yukarıdaki örneklere baktığımızda, akıllara hemen şu soru geliyor: Bu cümlelerde özne yok mu? Buralarda özne vardır. Yükleme *“Karasevdalıların düşüncesi gibi gamlı, karanlık bir gece olan ne?”* veya *“Sözünü ettiğim gecelerin biri olan ne?”* şeklinde sorular sorduğumuzda cevap olarak zamir olan “O”yu almaktayız. Bu cümlelerde bir kaynaşma bulunmamaktadır. “O” zamiri bu cümlelerin öznesidir; ancak cümlede belirtilmek istenmediği için yer almamıştır.

Öznelerin özellikleri bahsinde değineceğimiz bir başka nokta da Kaya Bilgegil'in “Öznelerin Nitelenmesi, Tanımlı ve Belgisiz Olması ve Düşmesi” ile ilgili görüşleridir.

Nitelik bildiren kelime dediğimiz zaman aklımıza sıfatlar gelir. Sıfatlar bir ismi nitelendikleri zaman sıfat tamlaması kurarlar. Nitelik bildiren kelimelerin anlamına göre bu tamlamalar övme, yerme, acıma, sevgi gibi anlamlar ifade edebilirler. Öznelerin nitelenmesi denilen husus bu şekilde gerçekleşir.

“Sevgili uzun hırkam arkamda idi”.

“Devletli efendimiz emir buyuruyorlar.”

“Zelil insanlar, sussunlar.”

“Zavallı kadın hastalanmış.”

“Sarhoş edici içki başımı döndürdü.”²⁶

---

²⁵ DİZDAROĞLU, s. 60-61.

²⁶ BİLGEĞİL, s.22.

Kaya Bilgegil'in öznelerin tanımı ve belgisiz olmaları konusundaki görüşlerine de kısaca değinelim: Özne olan kelimeler belirli bir kişiyi veya durumu kastedecek şekilde kullanılmışsa *tanımlıdır*. Biz buna *belirlidir* de diyebiliriz. Eğer özne olan kelimedede bir açıklık veya bir netlik yoksa o özne belgisizdir.

“*Nemide on altı yaşında idi.*”

“*Servet Bey, ikide bir zevcesine ayrı eve çıkmaktan bahsediyordu.*”

“*Siz pederime ne bakıyorsunuz ?*”

“*Bu kulübeyi (bir garip adam) yapmış.*”

“*Önümüzden (büyük bir kamyon) geçti.*”²⁷

3. CÜMLEDE ÖZNE OLAN KELİME VE KELİME GRUPLARI

Cümlelerde özne olan kelime veya kelime grupları gramerciler tarafından çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır. Aşağıda oluşturduğumuz başlıklar gramercilerimizin tespitlerinin yeni bir tasnifidir. Örnekler verilirken gramercilerimizin verdiği örneklerden de yararlanılmıştır.

3.1. İsim veya İsim Olarak Kullanılan Kelimelerin Özne Oluşu

Cümlede özne olarak kullanılan kelimeler ancak herhangi bir şeyin ismi olduklarında özne olabilirler. Sıfatlar, zarflar, bağlaçlar, edatlar, ünlemler, fiilimsiler, çekimli fiiller, sesler, heceler, ekler isim olduklarında özne olurlar. Aksi takdirde bir zarfın, bir çekimli fiilin, bir bağlacın veya bir edatın özne olması düşünülemez. Gramercilerimizin bu konuya ilişkin örnek verirken bu sınıflandırmayı dikkate almamışlardır. Yalnızca Mahzar Kükey değindiğimiz noktalara ilişkin görüşlerini belirtmiştir.²⁸ Aşağıya alacağımız maddeler, gramercilerimizin bu konuda söylediklerinin genel bir tasnifinden oluşmaktadır.

3.1.1. İsimler

“*İlim bir hadisenin sebebini gösterir.*” (HD)

“*Fikir her yerde satılmaz; fiil her yerde geçer.*” (TNG)

“*Çocuklar ilkin ürktüler; ama pek de aldırış etmediler.*” (RŞ)

²⁷ BİLGEGİL, s. 23-26.

²⁸ KÜKEY, s. 88-91.

“*Vatan* çalışkan yurttaşların omzunda yükselir.”(VH)

“*Üzüm* üzüme bakarak kararır.”(HE)

Kötülük dönüp dolaşıp yine seni bulur.

Deprem sırasında *dolap* yerinden oynamış.

3.1.2. Sıfatlar

“*Güzel* başka, *doğru* başkadır”. (HD)

“Ağaç yaprakları arasında *solmuşlar* bile var”.(TNG)

“*Akıllı* daima kazançlıdır.”(VH)

“*Büyükler* arka sıralara otursun”.(NK)

“Beş yüz, binin yarısıdır”.(HE)

Yeşil sana çok yakışmış.

Küçük yerden aldığı taşları pervasızca sağa sola atıyordu.

3.1.3. Zarflar

“*Daha*, “henüz” anlamını veriyorsa zaman belirteci, “başka” anlamını veriyorsa nicelik belirtecidir.” (HD)

“*Pek, çok* tümceye abartı anlamı katar.”(TNG)

“*Bugün*, bileşik bir zarftır.”(HE)

“*Akşam* pembeleşiyor bembeyaz tepelerde.”(RŞ)

“*Yarın* çok geç olacak.”(VH)

“*Bugün* plaja gitmek için en uygun gündür.”(NK)

Güz, bana her zaman yaşlılığı hatırlatır.

Gece, onun en çok sevdiği vakitlerden biridir.

3.1.4. Edatlar

“*İçin, gibi, göre*, çok kullanılan ilgeçlerdir.” (HD)

“*Gibi* adlar, kavramlar arasında benzetme ilgisi kurar.”(TNG)

“*Gibi*, bir benzetme edatıdır.”(HE)

İle, vasıta ve birliktelik anlamı veren bir edattır.

Rağmen, karşın sözcüğünün eş anlamlısıdır.

3.1.5. Bağlaçlar

“Lakin çok kullanılan bir bağlaçtır Yakup Kadri’de.” (HD)

“Ve görevdeş öğeleri bağlar.” (TNG)

“Ve, fakat, binaenaleyh yabancı dillerden gelmiş bağlaçlardır.” (VH)

“Ve iki kelimeyi birbirine bağlar.” (HE)

Hatta, söylenen söze destek amaçlı kullanılan bir bağlaçtır.

Ne...ne, olumsuz anlam bildirir.

3.1.6. Ünlemler

“«Oh» beni öldürüyor.” (HD)

“Vah vah, ikileme ünlemidir” (HD).

“Dilden geliyor bu ah ü feryat.” (TNG)

“Ahım gibi ah, var mı ahlar içinde.” (VH)

Eyvah, cümleye üzülmeye, korku, tedirginlik anlamı katan bir ünlemdir.

3.1.7. Fiilimsiler

“Çalışmak ibadetin yarısıdır.” (HE)

“Gelen, gideni aratır.” (VH)

“Binip, -ip ekiyle türemiş bir ulaçtır.” (HD)

Okumak, başarıya ulaşmanın ilk adımıdır.

Gelmeyişin, beni yine eski günlerime döndürdü.

Yararlananlar, ambulanslarla hastaneye kaldırıldı.

3.1.8. Çekimli Fiiller

“Çalışacaksın, gelecek zaman kavramıyla birlikte emir de bildirmektedir.” (HD)

“Geliyorum, çekimli bir fiildir.” (HE)

Dur, trafikteki ikazlardan biridir.

Bitmedi, her iki cümlenin de yüklemidir.

3.1.9. Yansımalar

“Ortalıkta çıt yoktu şimdi.” (HD)

Şuradan çiturtu geldi sanki.

*Arkadaşlar, **gürültü** gelmesin.*

3.1.10. Sesler

*“ Öte yandan ‘**ö, ü, e, ı**’ rezonans ve volüm bakımından zayıf ve verimsiz seslerdir.”*

(HD)

*“ ‘**a**’ düz, kalın, geniş bir ünlüdür.”(TNG)*

*“ ‘**r**’ yumuşak, sessiz harflerdendir.”(HE)*

*“**a, ı, o, u**” kalın ünlüler; “**e, i, ö, ü**” ince ünlülerdir.*

*“**z**” alfabenin son harfidir.*

3.1.11. Heceler

*“**An-ka-ra**, «Ankara» sözcününün üç heceye ayrılmış biçimidir.” (HD)*

*“**es**” esmer sözcüğünün ilk hecesidir ve kapalı bir hecedir.*

*“**ma**” bir ünsüz ve bir ünlüden oluşur.*

3.1.12. Ekler

*“**-i** ve **-si** iyelik takılarıdır.” (HD)*

*“**-ler** sözcüklere çoğulluk anlamı katar.”(TNG)*

*“**-dir** ekfilin geniş zamanının üçüncü tekil kişisidir.”(HE)*

*“**-iş**, çok işlek bir ektir.” (HD)*

*“**-li**, çok işlek bir yapım ekidir.”(TNG)*

*“**-lik**, yapım ekidir.”(HE)*

*“**-mur**” yağmur sözcüğünde kullanılan yapım ekidir.*

*“**-gi**” fiilden isim yapan eklerden biridir.*

3.2. Zamirlerin Özne Oluşu

Zamirler, isimlerin yerine kullanılan kelimelerdir. Onları, isim soyundan olmalarına rağmen ayrı bir başlık altında vermeyi uygun gördük. Çünkü zamirlerin özne olarak kullanılmalarında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlardan birisi cümlede söylenmelerine gerek duyulmadığı durumlarda yüklemdeki şahıs eklerinden yola çıkılarak tespit edilmeleridir. Bunu öznelerin özellikleri bahsinde ele almıştık. (bkz. s. 6)

Bir başka husus ise, belgesiz zamir olarak kullanılan *herkes*, *hiçbiri*, *hepsi*, *çoğu* gibi kelimelerin özne olduklarında yüklem tekil olma zorunluluğunu taşımasıdır. Kısaca zamirler isim soyludurlar ama özne olduklarında isimlerden farklı özellikler gösterirler.

“Herkes, yalnız bir merak içinde yaşıyordu.” (HD)

“Bu iyidir, şu orta.” (TNG)

“Ben buraların yabancısı olduğum için sustum.” (RŞ)

“Sizler yarının büyükleri olacaksınız.” (VH)

“Kimse bana bir şey söylemedi.” (NK)

“Biz; dalgalar, fırtınalar kahramanı yığıtleriz.” (HE)

(O)Buralara bir daha gelmeyi düşünmüyor.

(Ben)Babam eve gelmeden ortalığı toparlamalıyım.

(Siz)Sınavda ne sormayı düşünüyorsunuz?

Çoğu, eşyalarını toparlayıp memleketine gitmiş.

3.3. Kelime Gruplarının Özne Oluşu

3.3.1. İsim Tamlamaları

“Ama çevrenin kötülükleri de oluyor.” (HD)

“Belediye başkanı konuşacak.” (TNG)

“Bizim dertlerimiz içinde yaşadığımız adamların dertlerine benzemiyor.” (RŞ)

“Kalorifer yakıtları Ankara'nın havasını kirletiyor.” (VH)

“Sabrın sonu selamettir.” (HE)

“Türklerin bu yalçın kayalar üstüne ne zaman konduğu, bilinmez.” (LK)

Her öğrencinin kendine ait bir odası vardı.

Suyun insan hayatındaki önemi tartışılmaz.

3.3.2. Sıfat Tamlamaları

“Ufak ufak dalgacıklar, rüzgarın önüne düşerek bir yere toplanmış yasemin döküntülerini hatırlatır.” (HD)

“Uslu çocuk uyuyor.” (TNG)

“Karşiki kadın taraçaya tekrar çıktı.” (RŞ)

“Büyük adamlar geleceğin mimarıdır.” (VH)

“İki karpuz bir koltuğa sığmaz.” (HE)

“İlkbaharın tatlı rüzgarıyla sarhoş olan martular, çılgin naralarla havayı çınlatıyorlardı.” (LK)

“İki küçük, küreklerdeydi.” (RŞ)

Birinci Haçlı seferi, Türklüğün, Anadolu’da yerleşmesine karşı çıkan ilk eserdir.

Diğer binalar, bunlara nispetle küçük görünürlerdi.

*O gittikten sonra içimde **derin bir üzüntü** vardı.*

3.3.3. İkilemeler

“Kız erkek karışık otursun.” (VH)

“Çoluk çocuk herkes kırlara gidiyor.” (TNG)

“Burada eş dost onu çok defa görmezlikten geliyordu.” (RŞ)

“Çoluk çocuk banliyölerde duran trenler ellerini uzatıp, yine kalem, kağıt isterler miydi?” (LK)

*Tören alanında **büyük küçük, yediden yetmişe herkes** Türk pilotlarının gösterisini hayranlıkla izledi.*

*İşgalden sonra **kadın erkek** göç etmek zorunda kaldı.*

3.3.4. Fiilimsi Grupları

“Ölçüyü bulmak gerek.” (HD)

“Buraya girmek yasaktır.” (TNG)

“Türbenin içine girmek bir imtiyazdır.” (RŞ)

“Bu saatte sokağa çıkmak tehlikelidir.” (NK)

“Bu temel kitabı okumak, Türk aydını olmanın ilk şartlarındandı.” (LK)

“Hatta korktuğum, bir dakika sonra başıma geldi.” (HD)

“Ödevini gününde yapan başarı gösterir.” (TNG)

“Kahvede oyun oynayanlar ayağa kalkmışlardı.” (RŞ)

“Köprü altında balık tutanlar, bezgin değildi.” (LK)

Yangın merdivenini kullanmak gerekirdi.

Sınav esnasında konuşma olmaz.

Dertlinin derdinden anlayan yine derlinin biridir.

3.3.5. Ünlem Grupları

Vay babam vay, bir ünlem öbeğidir. (HE)

Ey Türk Gençliği, gençliğe hitabenin ilk sözüdür.

Ah gençlik ah, unutulmaması gereken bir feryattı bizim için.

3.3.6. Bağlama Grupları

Gülşen Kalfa ile Asude Bacı iki yaşta kapı yoldaşdır. (RŞ)

Söyledikleriyle yaptıkları birbirini tutmuyor.

*Halk arasında buralara **Rumeli veya Rumelleri** derler.*

*Hakîkatte **mâzi, hâl ve istikbâl** yoktur.*

Genç adam ve ihtiyar böyle konuştu ve ayrıldılar.

Ne annesi ne de babası bir kez olsun aradı onu.

3.3.7. Edat Grupları

Deli gibi, bu cümlede sıfat görevinde, diğerindeyse zarf görevinde kullanılmış.

Bundan dolayı, bu yüzdenle aynı anlamı verir.

Dünyalar kadar, çok anlamına gelen bir söz grubudur.

3.3.8. Sayı Grupları

Yirmi beş ellinin yarısı, elli yüzün yarısıdır.

On iki, ayrı yazılır.

Seksen iki onun yaşını gösterir.

3.3.9. Aitlik Grubu

Masanın üstündekiler, kaşla göz arasında çalınmış.

Benim arkamda oturan öğrencininki, taklit gibi görünüyordu.

Yan taraftakiler, çok ses çıkarırdı.

3.3.10. Unvan Grupları

Yıldız Hanım, bu gece siyah tüllerine büründü. (LK)

Hasan Usta dükkanı bir daha açmayacağını söyledi.

Bilge Kağan, abidelerde Türk milletine seslenir.

Kazım Karabekir Paşa , Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında büyük paya sahip komutanlardan biriydi.

3.3.11. Birleşik İsimler

İl çapında düzenlenen “En İyi Bağlama” yarışmasını Aşık Dursun Yazgan kazandı.

Yahya Kemal Beyatlı, “Süleymaniye’de Bir Bayram Sabahı”nda tarihin bir resmini çizer.

Ali Şir Nevai, Çağatay edebiyatının en güçlü şairlerinden biridir.

3.3.12. Kısaltma Grupları

Birbirinden güzel, cümlede sıfat olarak kullanılabilir.

Kendine benzer, yönelme hal eki sayesinde meydana gelmiş bir gruptur.

Öğrencileri tebrik gerekirdi.

Yükte hafif, pahada ağır tercihimizdir.

Çevreyle dost, insanda olması gereken özelliklerden biridir

3.4. Cümlelerin Özne Oluşu

“Lüzumlu olan her ne varsa elimizin altında bulunmaz.” (HD)

“İstikbali düşünsem karanlık, maziyi düşünsem faydasız.” (HD)

“İnsanları severim.” bir yalınç tümcedir.”(TNG)

“Ne yapsam, para etmeyecek.”(HE)

Ne olursan ol yine gel, unutulmaması gereken bir sözdür.

Yukarıda, cümlede özne olabilecek kelime veya kelime gruplarının özne oluşlarına örnekler verdik. Özne olabilecek kelimelerin ancak isim olarak kullanıldıklarında bu öge içinde değerlendirilebileceğini unutmamak gerekir.

4. ÖZNE ÇEŞİTLERİ

Özne konusunun tartışmalı kısımlarının başında yer alan özne çeşitleri gerçekten de birçok fikir ortaya atılmasına rağmen belirli bir çizgiye oturtulamamıştır. Tabii bunda gramercilerimizin her zaman bir araya gelememeleri büyük etken. Bir özne çeşidine farklı terimlerin verilmesi veya bir gramercimizin kabul ettiği özne çeşidini bir başka gramercimizin kabul etmemesi gibi hususlar bu konunun halen tartışmaya açık olduğunu göstermektedir. 22-23 Ekim 1993'te "Türk Gramerinin Sorunları" toplantısında Hamza Zülfikar'ın "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılması" bildirisiyle açılan tartışmadan da tam bir sonuç çıkmamıştır.²⁹ Ama artık gramercimizin sağlam temellere oturtulabilmesi için bunun ve bunun gibi sorunların halledilmesi şart görünüyor.

Öncelikle, gramercilerimizin öznenin çeşitleri konusunda ortaya ne gibi görüşler koyduklarını tespit ettik. Sonra özne çeşidi olarak tespit ettiğimiz bütün terimleri vermeyi ve arkasından da gramercilerimizin hangi çeşitleri kabul ettiklerini örneklerle aktarmayı uygun gördük.

İncelediğimiz gramer kitaplarında tespit ettiğimiz özne çeşitleri şunlardır:

Gerçek özne, gerçekte kimse, gramerce özne, sözde özne, mantıkça özne, güçte kimse, mantıkça kimse, görünmez özne, görünür özne, örtülü özne, dolaylı özne, belirsiz özne, gizli özne, açık özne, ortak özne, açıklamalı özne, açıklayıcıdan özne, yinelenmiş özne, pekiştirilmiş özne, pekiştirmeli özne, kalıplaşmış özne, bağlaçlı özne, seslenmeli özne, kayan özne, bildirme koşacıyla özne, dönük kimse, karşılıklı kimse, ortaklaşa kimse, ettiren kimse, olduran kimse, yapıcı özne, etkileyici özne, etkisiz özne, etkilenen özne, imeceli özne, yaptırıcı özne, aracılı özne, baskıcı özne, zorlayıcı özne, olucu özne, anlatımsal özne.

Şimdi bu tespit ettiğimiz özne çeşitlerini gramercilerimizin görüşleri doğrultusunda değerlendirmeye çalışalım.

²⁹ Hamza ZÜLFİKAR, "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılması", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, 22-23 Ekim 1993, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 43-51.

4.1. Gerçek Özne

Yüklemi isim soylu veya etken çatılı fiil olan cümlelerdeki özne gerçek özne olarak tanımlanır.³⁰ Rasim Şimşek gizli özne diye adlandırılan çeşidin de aslında bir gerçek özne olduğunu vurgular.³¹

“*Ahmet Vefik Paşa, ilme alimlerinin değil de, sanatkarların hazzıyla iştirak edermiş.*”(HD)

“*Geceki ümitsizliğim, sabahleyin sokağa çıkar çıkmaz daha da arttı.*”(HD)

“*Ak akçe kara gün içindir.*”(RŞ)

“*Atatürk daha 19 Mayıs 1919’da güzel günlerin geleceğini biliyordu.*”(VH)

“*Çocuk giyindi.*”(HE)

“*Şiddetli fırtına gece kulübenin kapısını uçurmuş.*”(NK)

“*Yazar öğrencilerine kitaplarını imzaladı.*”(FB)

“*İdareciler toplantıda fikirlerini savundular.*”(BP)

“*Serap kapıyı açtı.*”(MH)

“*Kaptanın başı da bulandıkça bulanıyordu.*”

“*Aldığım not herkesinkinden yüksekti.*”

“*Müdür, derse geç giren öğrencilere bahçeyi temizletti.*”

Mahzar Kükey gerçek özneye; işi yapan özne yani yapıcı özne adını vererek etken, işteş ve dönüşlü eylemlerde veya eylemsilerde bu tip özne bulunduğunu ifade eder.³²

“*Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta **ciğerim.***”(MK)

“*Kanayan **bir yara** - ortacın öznesi*

“*Kanayan bir yara gördüm mü*” - (**ben**) ulacın öznesi.

Tahsin Banguoğlu bu özne çeşidini *gerçekte kimse* terimiyle adlandırır. Yalın görünüşlü bir fiilin ister geçişli ister geçişsiz olsun gerçekte kimseyle uyuşacağını belirtir.³³ Bunu şöyle yorumlayabiliriz; yüklem, çatı eklerinden birini almadığı sürece bu özne çeşidiyle gerçekleştirilir.

³⁰ DİZDAROĞLU, s. 40; ŞİMŞEK, s. 78; HATİPOĞLU, s. 116; EDİSKUN, s. 333; KOÇ, s. 473; BOZKURT, s. 253; HENGİRMEN, s. 327; PAÇACIOĞLU, s. 101; KAHRAMAN, s. 176.

³¹ ŞİMŞEK, s. 78.

³² KÜKEY, s. 81.

³³ BANGUOĞLU, s. 544.

“*Araba Balıkesir’de kalacak.*” (TB)

“*Biz o bakkaldan bir şey alamayız.*” (TB)

Gereksiz yere özne çeşitlerini çoğaltmanın yersiz olduğunu savunan İbrahim Delice bu özne çeşidine sadece *özne* demenin yeterli olacağını vurgular.³⁴

Yukarıdaki görüşler ve örnekler ışığında bu özne çeşidinin diğer çeşitlerden ayrılması gerektiğini düşünecek olursak, terim olarak *gerçek özne* terimiyle karşılamanın doğru olduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada dikkat edilmesi gereken noktalar var:

- Gerçek öznenin sadece isim soylu yüklemelerin ve etken çatılı fiillerin yüklem olduğu cümlelerde değil; edilgen çatı hariç diğer çatı eklerini alan fiillerin yüklem olduğu cümlelerde de bulunmasıdır. “*Ahmet düğüne gitmek için giyindi.*” “*Öğretmen kitaptakileri öğrencilere yazdırmış.*”, “*Babam bankadakilerle görüşmüş.*”, “*Çocuk yaptığı uçurtmayı uçurdu.*” cümlelerindeki öznelerin hepsi birer gerçek öznedir. İşin kim tarafından yapıldığı bellidir. Yani özne görülmektedir. Öznenin işi nasıl yaptığı burada önemli olmaması gerekir. Aksi takdirde her çatı ekine göre ayrı bir özne çeşidi tespitinde bulunmamız gerekir ki; bu da terim kargaşasını ve çokluğunu devam ettirmek demektir.
- Cümlede söylenmesine gerek duyulmayan , yüklemdeki şahıs ekinden hareketle tespit ettiğimiz gizli öznenin de aslında bir gerçek özne olarak değerlendirilmesi gerekir. Çünkü Türkçe kendi içinde tasarrufa giden bir dildir. Söylemeye ihtiyaç duymadığımız kelimeler cümlede yer almaz. Bu yüzden cümlede işi yapanı açık olarak görmemiz veya gizli olarak tespit etmemiz durumu değiştirmez. “*Ben okula gittim.*” “*Okula gittim.*” cümlelerinde işi yapan aynıdır.

4.2. Sözde Özne

Edilgen çatıya sahip fiillerin yüklem olduğu cümlelerde, aslında işten etkilenen öge olan nesne, özne olarak kabul edilir. Çünkü bu tür cümlelerde işin kim tarafından

---

³⁴ DELİCE, s. 199.

yapıldığı, gerçekleştirildiği açıkça belli değildir. Bu yüzden öznenin yerini tutan nesneye *sözde özne* adı verilir.³⁵

Bu konuda Hatipoğlu'nun tanımı ilgi çekicidir: “*Gerçek öznenin belirtilmesi gerekli görülüyorsa ya da belirtisiz nesneye önem verilmek isteniyorsa tümcede edilgen eylem kullanılır. Bu belirtisiz nesne de sözde öznedir.*”³⁶

“**Türk**, çetin işler başarmak için yaratılmıştır.”(HD)

“**Süttozu, kaşar, gravyer** bu fabrikada en çok yapılanlardır.”(HD)

“**İbrahim paşa sarayı** yıkılmamalıdır.”(RS)

“Toplantıda **çeşitli konular** tartışıldı.”(VH)

“**Büyüklüğü, kahramanlığı** bilinirdi.”(MK)

“**Bütün bece yağın karın kapadığı yollar** nihayet açıldı.”(NK)

“**Meşin havuzlara boza ve kımız** dolduruldu.”(HE)

“**Ekmeğin son lokmasını masada bırakan kişi** hem ayıplanır hem uyarılır.”(FB)

“**Kapı** açıldı.”(MH)

“**Yollar** asfaltlandı.” (BP)

Mutlulukları yüzlerinden okunuyordu.

Konferansta söylediği sözlerin hiçbiri anlaşılmadı.

Geçişli veya geçişsiz edilgen çatıya sahip bir fiilin yüklem olduğu cümlelerde öznenin bulunmadığını söyleyen Neşe Atabay ve diğerleri, fiili gerçekleştirenin açıkça belli olmadığı durumlarda nesnenin sözde özne olarak belirtilmesine katılmamaktadırlar. Bunları öznesi olmayan cümleler sınıfına katmaktadırlar.³⁷

Abdurrahman Tariktaroğlu, ister geçişli olsun ister geçişsiz olsun, edilgen bir fiilin yüklem olduğu cümlelerde özne olmadığını bu cümledeki öznenin gizli olduğunu

³⁵ DİZDAROĞLU, s. 41; ŞİMŞEK, s. 80; HATİPOĞLU, s. 117; EDİSKUN, s. 333; KOÇ, s. 473; BOZKURT, s. 253; HENGİRMEN, s. 327; PAÇACIOĞLU, s. 101.

Ahmet Topaloğlu bu özne çeşidini *gramerce özne* terimiyle, Zeynep Korkmaz da *görünür özne ya da gramerce özne* terimleriyle karşılaşmışlardır. TOPALOĞLU, s. 80 ; KORKMAZ, s. 109.

³⁶ HATİPOĞLU, s. 117.

³⁷ ATABAY, ÖZEL, CEM, s. 32.

söyler. “*Bu bina yapıldı.*” veya “*Adaya gidildi.*” cümlelerinde *bu bina*’nın belirtisiz nesne; *adaya* kelimesinin de yer tamlayıcısı olduğunu ifade eder.³⁸

Öznenin cümlede muhakkak yapıcı ve kılıcı özellik taşıması gerektiğini savunan Mehmet Özmen, sözde özneye sahip cümlelerin gerçek özneye sahip cümlelere göre değerlendirildikten sonra tespit edildiğine değinir ve bunun bir çelişki doğurduğunu ileri sürer. “*Çiftçi tarlayı sürdü.*” cümlesindeki özne olan *çiftçi*’yi gerçek özne kabul edip “*Tarla sürüldü.*” cümlesindeki *tarla*’yı sözde özne kabul eden bir görüşün ; “Değirmen taşı durmadan dönüyor.” cümlesindeki *değirmen taşı*’nı neden sözde özne olarak kabul etmediğini merak eder ve bu mantıkla hareket edilirse *tarla* ve *değirmen taşı* arasında bir fark görülmediğini savunur.³⁹

Mehmet Özmen’in bu görüşlerini yorumlayacak olursak; özne muhakkak yapıcı ve kılıcı özellik göstermez. Dolayısıyla sözde özne olarak nitelendirilen özneleri de, sadece özne olarak kabul etmemiz gerekir.

Süer Eker, öznenin çeşitlerini açıklarken gramerce/sözde özne ve mantıkça (görünmez özne) öznenen bahseder.

“*Mektup (benim tarafımdan) yazıldı.*” “*Büyük taş (çocuk tarafından) suya atıldı*” cümlelerinde mektup ve büyük taş gramerce(sözde) özne ben ve çocuk sözcükleri ise mantıkça öznedir.⁴⁰

Tahir Kahraman, bu özne çeşidini *anlatımca özne* terimiyle adlandırır. Ayrıca ettirgen ve oldurgan fiillerin yüklem olduğu cümlelerde de bu öznenin yer aldığını söyler.

“***Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir.***”

“***Köylülerin çoğu mektuplarını muhtara okutuyorlardı.***”

“***Müftü bir iki kere çenesini kaldırıp indirdi.***”⁴¹

Tahsin Banguoğlu bu özne çeşidine *güçte kimse* adını verir. Cümlede bilinsin veya bilinmesin bir mantıkça kimsenin varlığından söz eder.

³⁸ Abdurrahman TARİKTAROĞLU, “Türkçede Özne Sorunu”, *Türk Dili*, Ankara, 1996, S. 536, s. 192-194.

³⁹ Mehmet ÖZMEN, “Özne Üzerine Düşünceler”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, (20-26 Eylül 2004), Ankara, 2004, C. II, s. 2334.

⁴⁰ EKER, s. 356.

⁴¹ KAHRAMAN, s. 178.

“*Mektup yarın (tarafından) postaya atılacak.*”

“*Sütçünün hesabı ödenmeli.*”⁴²

Öznenin tanımını yaparken yüklemi yapan ya da yüklemde olandır demiştik. Ama edilgen çatıya sahip fiillerin yüklem olduğu cümlelerde işi yapanı söylemeye gerek duymayız. İşten etkileneni öne çıkarırız. Böyle bir durumda işi yapan birileri vardır muhakkak. Ancak işi yapanın kimler olduğunu vurgulamak istemeyiz. Bu yüzden bu tür cümlelerde nesne görevindeki kelimelere özne demek gerekir ve bunu da daha yaygın bir terim olduğu için sözde özne terimiyle adlandırmalıyız.

4.3. Örtülü Özne

Sözde özneye sahip cümlelerde işi yapan bir başka öge sayesinde cümlede belirtilir. İşin kim tarafından yapıldığını *tarafından, yüzünden, etkisiyle, nedeniyle, dolayısıyla, vasıtasıyla gibi kelimeler veya +CE eki* sayesinde veren bu öge örtülü özne olarak tanımlanır; ama aslında cümlede zarf tümleci görevindedir.⁴³

“*Kar yüzünden yollar kapandı.*” (HD)

“*Kapı çocuklar tarafından kırıldı.*” (VH)

“*Nitekim Fatih Divanı, Edebiyat Fakültesince ve Tarih Kurumu'nca hazırlanmaktadır.*” (RŞ)

BEY armudu tamlaması, İtalyanlarca, İtalyan kent adı Bermago'ya yaklaştırılarak bergamotta biçimine dönüştürülmüş. (TK)

“*Sel tehlikesi belediye tarafından önlendi.*” (NK)

“*Ağaçtaki kaysılar yabancılar tarafından toplanmış.*” (ZK)

Yeni ceza kanunu meclisçe onaylandı.

Bayrağımıza yapılan bu çirkin saldırı bütün Türk halkı tarafından protesto edildi.

⁴² BANGUOĞLU, s. 544.

⁴³ DİZDAROĞLU, s. 41; ŞİMŞEK, s. 79; HATİPOĞLU, s. 117; KOÇ, s. 474.

Zeynep Korkmaz bu özne çeşidini *gerçek özne*, *görünmez özne* terimleriyle, Ahmet Topaloğlu, Tahir Kahraman *mantıkça özne* terimiyle, Tahsin Banguoğlu da *mantıkça kimse* terimiyle adlandırmıştır.⁴⁴

Mehmet Özmen, cümlede fiilin gerçekleşmesiyle ilgisi olan zarf tümlecinin veya dolaylı tümlecin bulunabileceğini ve bu zarf tümleçlerinin ve dolaylı tümleçlerin altında özne aranmaması gerektiğini söyler.⁴⁵

Abdurrahman Tariktaroğlu, örtülü özne olarak gösterilen öznelerin birer gerçek özne olduğunu söyler. “*Bu bina mimar tarafından yapıldı.*” cümlesinde *bu bina* ’nın belirtisiz nesne, *mimar tarafından* ’ın da gerçek özne olduğunu vurgular.⁴⁶

İbrahim Delice de bu tür cümlelerde dolaylı anlatımın olduğunu ileri sürerek bunu *dolaylı özne* şeklinde adlandırmanın doğru olacağını söyler.⁴⁷

Bize göre, bu özne türü; sözde özne içinde bir alt başlık olarak ele alınabilir. Ayrı bir özne türü olarak ele alınmayabilir.

4.4. Belirsiz Özne

Gramercilerimizden bazıları, bir takım kalıplaşmış ifadelerde öznenin belirtilmesinin gerekli olmadığını söylerler ve bu yapıdaki cümlelerin öznelerini belirsiz özne olarak tanımlarlar.⁴⁸

“*Geçmiş olsun.*”(VH)

“*Afiyet olsun.*”(VH)

“*Ne mutlu türküm diyene!*”(TK)

“*1931 yılının ilk haftalarıydı.*”(RŞ)

“*Efendim, tütün tabakasını ortada bırakmaya gelmiyor.*”(NK)

“*Bundan bana ne.*”(ZK)

Sağlık olsun.

Yazıklar olsun.

⁴⁴ TOPALOĞLU, s. 80; KAHRAMAN, s. 181; KORKMAZ, s.104; BANGUOĞLU, s. 526.

⁴⁵ ÖZMEN, s. 2336.

⁴⁶ TARIKTAROĞLU, s. 194.

⁴⁷ DELİCE, s. 201.

⁴⁸ ŞİMŞEK, s. 84; HATİPOĞLU, s. 118; KOÇ, s. 475; KORKMAZ, s. 39

Bu özne çeşidini Tahir Kahraman “*mantıkça özne*” terimiyle karşılar. KAHRAMAN, s. 182.

Nurettin Koç geçişsiz edilgen yapılı cümlelerle gereklilik kipiyle kurulmuş cümlelerin öznelere de belirsiz özne olarak göstermektedir. Bu görüşe Mehmet Özmen de katılmaktadır.

“Her gün aynı saatte yatılıp aynı saatte kalkılacak.”

“İyi düşünmeli, sonra bir sonuca varmalı.”⁴⁹

Öznenin cümlede temel unsur olmadığını söyleyen İbrahim Delice, örtük bir şekilde zikredilen bu tip öznelere gizlendikleri için *gizli özne* terimiyle adlandırılması gerektiğini söyler.⁵⁰

Konunun anlaşılır olması, öznenin cümlede daha iyi tespit edilebilmesi için belirsiz özneyi de bir çeşit olarak değil, öznesiz anlatımlar arasında değerlendirmemiz gerekir. Çünkü öznenin cümlede olmazsa olmaz şartı taşımadığını bilmek gerekir. Bu yüzden biz de bu konuyu “Öznesiz Cümleler” başlığı altında (bkz s. 38) ele almayı uygun buluyoruz.

4.5. Mantıkça Özne

Geçişsiz edilgen yüklemelerin bulunduğu cümlelerde gerçek özne de sözde özne de bulunmaz. Ancak mantık yoluyla bulunabilen özne vardır, buna da mantıkça özne adı verilir.⁵¹

*“Ona hala gidilirken **geçilir** bu yoldan.”(RŞ)*

*“(alıcısı)Beleş atın dişine **bakılmaz**.(TK)*

*Oraya ancak üç saatte **ulaşılabilir**.*

Tahir Kahraman, bu öznenin sadece geçişsiz edilgen fiillerin yüklem olduğu cümlelerde değil, geçişli edilgenlerin yüklem olduğu cümlelerde de bulunduğunu ifade eder. Ayrıca ettirgen çatılı yüklemelerin bulunduğu cümlelerdeki +E’li tümleçlerin ve oldurgan çatılı yüklemelerin bulunduğu cümlelerdeki nesnelere mantıkça özne olduğunu ileri sürer.

“(tartışmacılarca)Bütün bunlar belki de tartışılabilir.

*“Bakkal içeri girince **onu** yatağını kenarına oturtur.”*

⁴⁹ KOÇ, s. 475; ÖZMEN, s. 2332.

⁵⁰ DELİCE, s. 196.

⁵¹ ŞİMŞEK, s. 80; KAHRAMAN, s. 180.

“*Ahir vaktinde kocamı hapishane köşelerinde öldürdünüz de ölüsünü bana mı kaldırtacaksınız.*”⁵²

Tahir Kahraman’ın birinci cümlesinde kendisinin de belirttiği gibi bütün bunlar sözde özne (anlatımca özne) olarak karşımıza çıkmakta. Burada ayrıca bir özne aramak gerekli mi, düşünmek gerekir. Ya mantıkça özneyi , ya da sözde özneyi kabul etmeliyiz. İkinci ve üçüncü cümlelerdeki özneler ise şahıs ekinden de tespit edildiği üzere net bir şekilde görülmektedir. Buradaki dolaylı tümleci ve nesneyi özne olarak göstermek gereksiz olur.

Hikmet Dizdaroğlu, Leyla Karahan, Neşe Atabay ve diğerleri ile Mazhar Kükey geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerdeki özneleri, özne çeşidi olarak görmemektedirler. Bu tür cümlelerin öznesi yoktur diyerek öznesiz cümleye örnek olarak göstermektedirler.⁵³

Bu özne çeşidini de belirsiz öznede olduğu öznesiz anlatımlar içinde almamız gerekir. Aynı bir çeşit olarak gösterilmeyebilir.

4.6. Açık Özne

Cümlede gerçek ya da sözde özne niteliğinde bulunan kelime veya kelime grupları açık olarak cümlede yer alabilirler. Açık olarak kullanılan bu öznelere *açık özne* denir⁵⁴

“*Sizler bu konuyu araştırınız.*” (BP)

Bebek emziği ağzından düşürdü.

İbrahim Delice cümlede özne oluşturan kelime veya kelime grubu mevcut ise ona sadece özne demenin yeterli olduğunu açık özne terimini kullanmamanın gerekliliğini söyler.⁵⁵ Biz de bu görüşün haklılığını savunuyoruz. Çünkü açık özne olan öznelerin aslında gerçek özne veya sözde özne olduklarını biliyoruz. Bu durumda, bu özne çeşidini ayrı bir özne çeşidiyle tanımlamanın yararı yoktur.

⁵² KAHRAMAN, s. 181.

⁵³ DİZDAROĞLU, s. 41; KARAHAN, s. 50; KÜKEY, s. 86; ATABAY, ÖZEL, CEM, s. 32.

⁵⁴ ŞİMŞEK, s. 81.; PAÇACIOĞLU, s. 101.

⁵⁵ DELİCE, s. 195.

4.7. Gizli Özne

Öznenin özelliklerinde ele aldığımız bu özne çeşidi yüklemdeki şahıs ekinden yola çıkılarak tespit edilen öznedir. Buna gramercilerimiz gizli özne adını vermektedirler.⁵⁶

“(Ben) Size buna dair ne yazabilirim ve ne söyleyebilirim.”(RŞ)

“(Ben) geniş merdivenden yukarı kata kadar çıktık.”(LK)

“(Biz) Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik.” (BP)

“(O) Ellerini bana uzattı.”(MH)

“(Siz)Yazılı kağıtlarını yıl sonunda idareye teslim edeceksiniz.

Yüklemdeki şahıs ekinden yola çıkarak tespit edilen bu çeşit öznenin de gereksiz olduğunu ileri süren İbrahim Delice, asıl gizliliğin yukarıda belirtilen belirsiz özne için kullanılması taraftarıdır.⁵⁷

Kerime Üstünova da cümlenin kurucularından olan, olmazsa olmaz özelliği taşıyan öznenin yüklemdeki kişi ekiyle gösterilen özne olduğunu söyler. Dilin tekrarı sevmediğinden bahseden Üstünova, Türkçe’de özne atma eğiliminin olduğunu ve birinci ve ikinci kişi zamirlerden oluşan öznelerin çoğu kez düştüğünü vurgular. Ona göre asıl unsur olan özne sadece yüklemdeki şahıs ekidir, baştaki özne sözcüksel tekrardır, söylenirse de olur. Vurgulama isteğimize göre söyleriz veya söylemeyiz.

“Geliyorum.” cümlesinde özne yüzeysel yapıda birinci tekil şahıs eki “-um” dur. Fakat derin yapıda *ben* zamiri kendini hissettirir.

Kerime Üstünova’nın tespitlerine göre, yüklemdeki şahıs ekinin özneyi bulmada nasıl işlevsel olacağı tartışmaya açıktır: “Dağa çıkıldı.” örneğinde olduğu gibi, geçişsiz edilgen yapıya sahip yüklemdeki öznesini nasıl tespit edebiliriz?

Kerime Üstünova yine aynı makalesinde özneyi cümleleri birbirine bağlayan gramatik unsur olarak görür.

“İki sene önce geldin, kiramızı ödedin, dolabımızı yiyeceklerle doldurdun.” sıralı cümlesinde ikinci tekil şahıs ekinin üç cümleyi de biçimce birbirine bağlayan unsur

⁵⁶ KARAHAN, s. 50; ŞİMŞEK, s. 81; PAÇACIOĞLU, s. 101. Leyla Karahan “Türkçede Söz Dizimi” adlı kitabının son baskısında bu özne çeşidini “gizli özne” şeklinde değerlendirmemektedir. Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 20.

⁵⁷ DELİCE, s. 200.

olduğunu söyler. *Sen* zamirinin derin yapıda kaldığına işaret eder ve özne eksiltisine yol açtığına değinir.⁵⁸

Zikri Turan, cümlelerin fiili yapan kişisi ile ilgili biri asıl biri yardımcı iki unsurunun bulunduğunu ileri sürmektedir. Asıl unsur yüklemde bulunan şahıs ekiyle temsil edilir; bunu *yüklet* ya da *fail* terimleriyle karşılamamız gerekir. Öznenin kimliği ise cümlede işi yapan kişi değil; cümlede işi yapan kişiyi lüzumu halinde açıklayan, niteleyen, belirten yardımcı unsur kimliğidir. İşte bu yardımcı unsurun da *özne* terimiyle karşılanması gerekmektedir. Bu yüzden cümlede özne ya vardır ya da yoktur. Varsa açıktır, yoksa ihtiyaç olmamıştır. Dolayısıyla gizli de değildir.⁵⁹

Zikri Turan'ın görüşlerini şu şekilde yorumlayabiliriz. Cümlede işi yapan özne aslında yüklemdeki şahıs ekinden anlaşılır. Cümlede, bu şahıs ekinin karşılığı olan kelime veya kelime grubu özne olarak yer alabilir. Bu ikisini birbirinden ayırt etmek gerekir. Dolayısıyla gizlilik diye bir şey yoktur. Bu iki kavramı ayrı ayrı terimlerle karşılamamız gerekir. Yüklemdeki şahıs ekine *yüklet*; bunu açıklayan, niteleyen, belirten kelime veya kelime grubuna da *özne* adını vermeliyiz.

Bu görüşten yola çıkarak gizli özne diye bir çeşidin olmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu hususu gerçek öznenin özelliklerinden biri olarak vermemiz yerinde olacaktır.

Zikri Turan, yine aynı makalesinde özne çeşitleri hususunda özneyi oluşturan söz varlığı durumundaki kelime, tamlama vs.nin manasına ve kendi iç yapısına dayalı olarak bir tasnifin sayısız özne çeşidi doğuracağını söyleyerek belirsiz, açıklayıcıdan, ikilemeli özne gibi özne çeşitlerinin tanımsız olduğunu söyler.⁶⁰

4.8. Ortak Özne

Bağlı cümlelerde veya bağımlı sıralı cümlelerde yüklemelerin ortak yapanı veya olanı olarak yer alan öznelere *ortak özne* adı verilir.⁶¹

⁵⁸ Kerime ÜSTÜNOVA, “Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ve Yüklem”, *Türk Dili*, Ankara, 2000, S. 582, s. 489-497.

⁵⁹ TURAN, s. 80-81.

⁶⁰ TURAN, s. 73-85.

⁶¹ DİZDAROĞLU, s. 42; ŞİMŞEK, s. 82; HATİPOĞLU, s. 118; BOZKURT, s. 254; KORKMAZ, s. 164.

“*Asker başını çevirdi,(asker) işi anladı ve (asker) yere atladı.*”(HD)

“*Uçak bir kere virile girdi mi düzeltilemez, (uçak) toprağa çakılı kalırmış.*”(HD)

“*Şair dünyaya ölümün penceresinden bakıyor ve en çok sevdiği şeyleri uzaktan hüznü bir söyleyişle seyrediyor.*”(RŞ)

“*Subay atına atladı ve kışlasına gitti.*”(VH)

“*(Ben)Atımı sürüp kapıdan içeri giremedim, onu daha yakından göremedim, öpüp sevedim.*”(FB)

“*Dileklerine ermeyenler gelir, aynı yerde hiddetle haykırır, yumrukları ile kapıları, perdeleri döverlermiş.*”(ZK)

“*Merdivenleri inerken çakısını eline aldı, usulca paltosunun cebine soktu.(O)*”

Ali, öğretmenin ne dediğini tam duyamamıştı; ama ne yapmak istediğini anlamıştı.

Yaralı, yaraları sarıldıktan sonra sedyeye yatırıldı, sonra hastaneye kaldırıldı.

Ortak özne şeklinde nitelendirilen bu özne çeşidini öznenin özellikleri içinde ele almamız gerekir. Çünkü ortak özne olarak gösterilen bu özneler ya gerçek öznedir ya da sözde öznedir.

4.9. Açıklamalı Özne (Açıklayıcıdan Özne):

Cümlede özne, vurgulama amacıyla açıklayıcı kelime veya kelime grubuyla birlikte verilir. Bu açıklayıcı nitelikte olan kelime veya kelime grubuna **açıklayıcı** özne adı verilir. Açıklayıcı nitelikteki bu özneler asıl öznenin sonra gelir; ama ayrı bir özne gibi gösterilmezler.⁶²

“*İki ihtiyar, / Behlül Efendi’yle Raşit Efendi, / Yusufpaşa semtinin ileri gelenlerindendi.*(HD)

“*O ilk yara, kalbimizin ilk yarası, her şeye rağmen daima sızlamayacak mı?*(RŞ)

“*Atatürk yeni Türkiye’nin kurucusu daima saygı ile anılacaktır.*(VH)

“*Bir sarıklı hoca, Said Molla, İngiliz karargahı kapılarında curnal verme nöbeti bekliyordu.*(ZK)

⁶² DİZDAROĞLU, s. 43; ŞİMŞEK, s. 83; HATİPOĞLU, s. 119; KORKMAZ, s. 5.

Matematik, en çok sevdiğim ders, programdan kaldırıldı.

Naim Süleymanoğlu, bir zamanların olimpiyat şampiyonu, ilçemize geldi.

İbrahim Delice bu özne çeşidinin birer izahat amacıyla söylendiğini vurgulayarak bunun bir cümle dışı unsur olarak kabul görmesini vurgulamıştır.⁶³

Bu özne çeşidini de öznenin bir özelliği olarak değerlendirmek, ayrı bir çeşit olarak ele almamak doğru olacaktır.

4.10. Yinelenmiş Özne

Sadece Hikmet Dizdaroğlu'nun tespitlerinde bulunan bu özne çeşidinde öznenin, ya olduğu gibi ya da açıklayıcı bir kalıba girerek yinelenmesi söz konusudur.⁶⁴

“Yıllar, yıllar geçti”.(HD)

“Zavallı anam, karayazılı anam, kadersiz anam, nasıl kapanırdı üstümüze alıcı bir kuş gibi.”(HD)

Öznenin pekiştirilmesi, vurgulu hale getirilmesi amacını taşıyan bu tarz özneleri, özellikler konusu içinde değerlendirmek gerekir.

4.11. Pekiştirilmiş Özne(Pekiştirmeli Özne):

Özne bazen özlük zamiriyle veya bir takım bağlaçlarla pekiştirilir. Buna bazı gramercilerimiz *pekiştirilmeli özne* adını verirler.⁶⁵

“Zannetme ki şöyle böyle bir söz

*Gel **sen dahi** söyle böyle bir söz”(HD)*

*“**Ben de** tarih okudum.”(RŞ)*

*“**Ben kendim** kendi gücümü bilmezdim.”VH)*

*“Gelip gelmeyeceğinizi **kendiniz** bildiriniz.”(ZK)*

*Bu soruyu **sen bile** çözebilirsin.*

*Davet etseydik **o da** gelebilirdi.*

⁶³ DELİCE, s. 195.

⁶⁴ DİZDAROĞLU, s. 44.

⁶⁵ DİZDAROĞLU, s. 44; ŞİMŞEK, s. 83; HATİPOĞLU, s. 118; KORKMAZ, s. 174.

Bu özne çeşidini de bir çeşit olarak değil, öznenin özellikleri içinde ele alınması gereken bir konu olarak düşünmeliyiz.

4.12. Kalıplaşmış Özne

Yine sadece Hikmet Dizdaroğlu'nun tespitlerinde karşılaştığımız bu özne çeşidinde öznenin kişi ya da işaret zamiri olan “bu” ile bir arada kullanılması söz konusu olur. Buna da *kalıplaşmış özne* denir.

“Çakal bu, şaka mı, fırsat gözler.”

“Hacı Ömer Şakir Bey'dir bu, huyundandır, aldırma, ileri geri konuşur, babasıdır.”⁶⁶

Bu şekilde kullanılan özneleri, yine bir çeşit olarak değil, vurgulu söylenen özneler olarak değerlendirmemiz gerekir.

4.13. Bağlaçlı Özne

Vecihe Hatipoğlu'nun tespitlerinde yer alan bu çeşit, bağlaçların özneleri birbirine bağlamasıyla oluşur.⁶⁷

“Hem ali hem babası bu işe razı değildi.”(VH)

Aysun ve Pınar bugünkü yarışmada dereceye girdiler.

Ne yiyecek bir lokma ekmek ne de içecek bir damla su kalmış.

İbrahim Delice bağlama grubundan oluşan öznelerin kelime grupları içinde değerlendirilmesi gerektiğini aksi takdirde kelime grubundan oluşan her özneyi bir çeşit olarak gösterme zorunluluğu doğacağını söyler.⁶⁸ Biz de bu görüşe katılıyoruz. Bu özne çeşidini de kelime gruplarından oluşan özne bahsinde değerlendirmemiz gerekir.

⁶⁶ DİZDAROĞLU, s. 43.

⁶⁷ HATİPOĞLU, s. 119.

⁶⁸ DELİCE, s. 196.

4.14. Seslenmeli Özne

Cümlede yüklemden yol çıkılarak tespit edilen öznenen başka, bir takım seslenmeler ve hitaplar da özne olarak kabul edilir. Bu şekilde kullanılan öznelere *seslenmeli özne* denir.⁶⁹

“**Türk**; öğün, çalış, güven.”(VH)

“**Vatandaş**, Türkçe konuş.”(VH)

“**Ey vuslat!** O aşuları efsununa ram et!”(HD)

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın.

Kızım, bu söylediklerimi iyi dinle.

Hikmet Dizdaroğlu, bu şekilde ifade edilen öznelerin bazılarını seslenmeli tümleç olarak kabul eder.⁷⁰

“**Gençler**, bütün ümmid-i vatan sizdedir.”(HD)

Dizdaroğlu'nun bu farklılığı belirlemesindeki nedeni şöyle açıklayabiliriz: Hitap unsuru fiil soylu yüklemde bulunduğu bir cümlede başında söylenmişse seslenmeli özne; isim soylu bir yüklemde bulunduğu cümlede başında söylenmişse seslenmeli tümleç olarak kabul edilir.

Zikri Turan da hitap unsurlarının tereddütsüz özne olduğunu ileri sürer. “Sen benimle geleceksin.” cümlesindeki *sen* ve “Ahmet benimle geleceksin.” cümlesindeki *Ahmet*'in aynı olduğunu savunur. Hatta “Hey! Nereye gidiyorsun?” cümlesindeki *hey*'in “Sen nereye gidiyorsun?”daki *sen*'le aynı olduğunu söyler.⁷¹

Cümlelerde özneyi kuvvetlendirmek için söylenen bu hitapların özne olduğunu, bağımsız tümleç olmadığını savunan Mehmet Özmen, bu tür öznelerin sadece *sen* zamirini cümlede daha vurgulu hale getirmek için kullanıldığını belirtir.

“Daha çok böyle köprülerden geçersin çok! **Cahit Külebi!**”⁷²

Leyla Karahan, Haydar Ediskun ve İbrahim Delice hitap unsurlarını yükleme bağlanmadıkları için bir özne olarak saymamakta; onları birer cümle dışı unsur olarak

⁶⁹ HATİPOĞLU, s. 119; DİZDAROĞLU, s. 42.

⁷⁰ DİZDAROĞLU, s. 43.

⁷¹ TURAN, s. 82.

⁷² ÖZMEN, s. 2338.

görmektedir.⁷³ Bize göre, hitap unsurlarının ya özne ya da özneyi vurgulayan unsur oldukları açıktır. Bu sebeple bu konunun da ayrı bir özne türü olarak ele alınması gerekemeyebilir.

4.15. Kayan Özne

Vecihe Hatipoğlu'nun tespitlerinde yer alan bu özne sıralı veya bağlı cümlelerde kendini gösterir. Art arda sıralanmış cümlelerin bir veya birkaçından sonra kullanılan herhangi bir işaret zamiri, bu cümlelerin yerine tutacak şekilde, sonraki cümlede özne olarak kullanılır. Hatipoğlu, kullanılan bu zamirin neyin yerini tuttuğunu tam olarak belirgin görmediği için buna kayan özne adını verir.⁷⁴

“Kardeşim bana bir mektup gönderdi, o beni çok sevindirdi.” (VH)

“İstanbul’a gittim, gezip dolaştım, bu beni çok memnun etti.” (VH)

Fatih, İstanbul’u sonunda fethetti, bu Avrupa’nın hiç hoşuna gitmedi.

Yazılılardan hep yüz alırdım, sosyal etkinliklere hep katılırdım; ama bunlar, hakkımdaki kötü intibain değişmesine yetmedi.

İbrahim Delice yapı bakımından ikinci cümlenin öznesi durumunda olan bu tür öznelerin sadece özne terimiyle karşılanmasının yeterli olacağını vurgular.⁷⁵ Delice'nin de dediği gibi bu özneler şekil bakımından incelendiğinde sonraki cümlelerin gerçek öznesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden ayrı bir özne çeşidi olarak ele almak gereksiz olur.

4.16. Bildirme Koşacıyla Özne

“+DIR” ekini alan çoğu kez “bir” sözcüğü ile kalıplaşan bazı yüklemeler, kendileri bir cümle niteliği gösterdikleri halde bir başka cümle içinde özne görevini üstlenirler.

⁷³ KARAHAN, s. 51; EDİSKUN, s. 332; DELİCE, s. 205.

⁷⁴ HATİPOĞLU, s. 119.

⁷⁵ DELİCE, s. 195.

Bu özne çeşidine *bildirme koşacıyla özne* denir. Yine Vecihe Hatipoğlu'nun tasnifinde yer alan bir özne çeşidir.⁷⁶

“*Bir yağmurdur başladı.*” (VH)

“*Bir kahkahadır koptu.*” (VH)

Bir sıcaktır ortalığı kasıp kavuruyor.

Bu çeşit öznelerin pekiştirme amaçlı söylendiğini vurgulayan İbrahim Delice bu özne çeşidini pekiştirmeli özne çeşidi içinde değerlendirmenin gerekliliğini vurgular.⁷⁷

Bu özne çeşidinin de ayrı bir çeşit olarak ele alınması gerekmez. Bunu da yine diğer çeşitlerde söylediğimiz gibi öznenin özellikleri içinde değerlendirmemiz gerekir.

Şimdi de Tahsin Banguoğlu'nun fiil çatılarını esas alarak ortaya koyduğu diğer özne çeşitlerine göz atalım. Banguoğlu, genel olarak cümlede özne işleyişinde bulunan kelimeye gramerce özne adını verir. Daha sonra bunu fiil çatılarına göre çeşitlendirir. Bu tasnifinde ortaya şu çeşitleri koyar: *gerçekte kimse, güçte kimse, mantıkça kimse, dönük kimse, karşılıklı kimse, ortaklaşa kimse, ettiren kimse, olduran kimse.*

Bu çeşitlerden gerçekte kimsenin gerçek özneyle, güçte kimsenin sözde özneyle ve mantıkça kimsenin örtülü özneyle uyduğunu daha önce belirtmiştik. (bkz. gerçek özne sayfa 18; sözde özne sayfa 19; örtülü özne sayfa 22.) şimdi de tasnifindeki diğer çeşitler bakalım.

4.17. Dönük Kimse

Dönüşlü çatıya sahip bir fiil yüklem olduğunda dönük kimse ile gerçekleştirilir. Bu bir gerçek kimse olmakla birlikte üzerinde ikinci bir işleyiş taşır.

“*Ayşe o gün süslenmişti.*”

“*Maymunlar durmadan kaşınıyorlardı.*”

Aliler yeni evlerine sonunda taşınabildiler.

*Komşumuzun oğlu o kadar çalışkandı ki, okul biter bitmez iş hayatına atıldı.*⁷⁸

⁷⁶ HATİPOĞLU, s. 120.

⁷⁷ DELİCE, s. 197.

⁷⁸ BANGUOĞLU, s. 544.

4.18. Karşılıklı Kimseler

İşteş çatılı fiillerden karşılıklı yapılması gerekenler yüklem olduğunda karşılıklı kimseler ile gerçekleştirilirler. Zorunlu olarak iki tarafın bulunduğu bu kimseler gerçek kimse olmakla birlikte ikinci bir işleyiş taşırlar. Etkilerini birbirleri üzerinde gösterirler.

“Ana kız adeta dövüştüler”.

“Gelinle güvey okuldan tanışmış.”⁷⁹

Askerden sonra iki arkadaş yıllar sonra İstanbul’da karşılaştılar.

4.19. Ortaklaşa Kimse

İşteş çatılı fiillerden birlikte yapılması gerekenler yüklem olduğunda, bu sefer karşılıklı kimseyle değil ortaklaşa kimselerle gerçekleştirilirler .

“Köylüler uzaktan bağışıyorlardı.”

“Cami avlularında güvercinler uçuşur.”⁸⁰

Sallantı sonrasında insanlar sağa sola kaçıştı.

4.20. Ettiren Kimse

Ettiren çatılı fiil yüklem olduğunda ettiren kimse ile uylaşır. Burada yüklem zorunlu olarak geçişli olmak durumundadır. Fakat gramerce kimse yani üst kimse doğrudan doğruya kılıcı değildir. Mantıkça bir kimseyi gerekli kılar ve onu kılıcı yapar ki buna da alt kimse denir. Alt kimse cümlenin mantıkça nesnesi olur.

“Turgut mimara bir plan çizdirmiş.” Bu cümlede “Turgut” üst kimse “mimar” alt kimsedir.⁸¹

Öğretmen kitaptaki şiiri öğrencilere ezberletmiş.

⁷⁹ BANGUOĞLU, s. 544.

⁸⁰ BANGUOĞLU, s. 545.

⁸¹ BANGUOĞLU, s. 545.

4.21. Olduran Özne

Olduran görünüşteki fiil yüklem olduğunda olduran kimse ile uylaşır. Ettiren kimseden farkı alt kimsenin gerçek nesne olmasıdır. Üst kimse de sebep olan anlamına gelir.

“*Sandalcı bizi karşıya geçirdi.*”

“*Suna misafiri gezdirmeli.*”⁸²

Radyo Televizyon Üst Kurulu, toplum ahlakını sarsan bir takım yayınları sona erdirdi.

İbrahim Delice Tahsin Banguoğlu'nun fiil çatılarını esas alarak ortaya koyduğu özne çeşitlerinin tamamını gereksiz kategorilendirme şeklinde düşünmüş ve bunların sadece özne terimiyle karşılanması gerektiğini vurgulamıştır.⁸³ Delice'nin bu görüşlerini kabul etmek gerekir. Çünkü yüzeysel olarak bakıldığında bunların tamamı gerçek özne özelliği göstermektedir. Bunlar, ancak fiil çatıları bahsinde değerlendirmeye tabi tutulur. Bu yüzden terim çokluğuna yol açmaması için Banguoğlu'nun ortaya koyduğu bu çeşitleri gerçek özne olarak kabul etmeyi uygun buluyoruz.

Yukarıdaki özne çeşitlerinden başka Osman Bolulu özneyi anlam olarak çeşitlere ayırmış. İncelediğimiz kaynaklardaki tüm özne çeşitlerini verme amacını taşıdığımız için farklılık arz etmesi bakımından bunları da tezimize almayı uygun gördük. Bolulu özneyi on çeşide ayırmış. Yalnız onun da tasnifinde Banguoğlu'nun izlerini görmek mümkün. O da aynen fiil çatılarını esas alarak bir sınıflandırma yapmış. Ancak bazı noktalarda farklılık göstermektedir. Şimdi de kısaca bunlara değinelim.

Bolulu; çatı eki almamış nesnesi olmayan yüklemelerin öznesine *yapıcı özne*; çatı eki almamış nesnesi olan yüklemelerin öznesine *etkileyici özne*; çatı eki almamış geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesine *etkisiz özne*; edilgen çatılı yüklemelerin bulunduğu cümleleri *öznesizlik*; dönüşlü fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesine *etkilenen özne*; işteş çatıya sahip fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesine *imeceli özne*; oldurgan fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesine *yaptırıcı özne*; ettiren fiillerin yüklem olduğu cümlelerin öznesine *aracılı özne*; ikinci dereceden ettiren

⁸² BANGUOĞLU, s. 545.

⁸³ DELİCE, s. 197-204.

fiillerin öznesine *baskıcı özne* ve üçüncü dereceden ettirgen fiillerin öznesine de *zorlayıcı özne* adını verir.

“Sabahtan akşama kadar gezdim.” *Yapıcı özne*

“Ali kitap okuyor.” *Etkileyici özne*

“Ali denizde yüzdü.” *Etkisiz özne*

“Cam kırıldı.” *Öznesizlik*

“Ayşe hanım elbiselerini giyindi.” *Etkilenen özne*

“Gürültüyü duyan halk pencerelere koştu.” *İmeceli özne*

“Annesi çocuğu bahçede gezdirdi.” *Yaptırıcı özne*

“Anne çocuğa ilaç içirdi.” *Aracılı özne*

“Anne çocuğa ekmek aldirtti.” *Baskıcı özne*

“Anne çocuğa ilacı içirttirdi.” *Zorlayıcı özne*⁸⁴

Banguoğlu ile Bolulu'nun konuya yaklaşımları aynı. Bolulu'nun *yapıcı, etkileyici* ve *etkisiz özneleri* Banguoğlu'nda *gerçek kimse; öznesizlik güçte kimse* ile; *etkilenen özne dönük kimse* ile; *imeceli özne karşılıklı veya ortaklaşa kimse* ile; *yaptırıcı özne olduran özne* ile; *aracılı, baskıcı, zorlayıcı özneler* de *ettiren özne* ile uyuşmaktadır. Fakat yine bu tasnifin çatılar bahsinde ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Öznenin çeşitleri bahsinde alacağımız bir başka yaklaşım da N. Engin Uzun'un “Dilbilgisinin Temel Kavramları” adlı kitabında yer alan *deneyimci* ve *eyleyici öznenin* varlığıdır. N. Engin Uzun çok önceki dil çalışmalarında cümlenin iç yapısına yönelik bir incelemede iki önemli saptamanın yapılmış olduğunu söyler. Bunlar hakkında söz edilen *konu* ve hakkında söz edilenler üzerine söylenen *yorumdur*.

“Ali uyudu.” cümlesinde *Ali konu, uyudu ise yorumdur*.

N. Engin Uzun yine aynı kitabında cümlede eylemlerin üye yapısına göre değişik üyeleri kendisine bağlayabileceğini söylemektedir.

Uyumak eylemi bir üye,

⁸⁴ Osman BOLULU, “Eylemler ve Özneler Üzerine Bir Anlam İncelemesi”, *Türk Dili Dergisi*, İstanbul, 1992, S. 32, s. 46-52.

Okumak eylemi iki üye,

Vermek eylemi ise üç üye gerektirir. Bunlardan yola çıkarak “*Ali uyuyor.*” cümlesinde eylemin bildirdiği işten bir üyenin etkilendiğini, buna *deneyimci*; “*Ali kitap okuyor.*” cümlesinde okumak eyleminin devinimsel bir eylem olduğu için okuyucunun *eyleyici* okunanın *konu* olduğunu vurgulamıştır. “*Ali kitap veriyor.*” cümlesinde ise vericinin yine *eyleyici* verilenin ise *konu* olduğunu ortaya koyar. Kısaca N. Engin Uzun bu yaklaşımıyla öznenin eyleme göre “*deneyimci*” ve “*eyleyici*” olarak karşımıza çıkabileceğini savunmaktadır.⁸⁵

Sıtkı Sağlam, özne çeşitleri konusunda önce Mahzar Kükey’in sınıflandırmasını ele almış daha sonra da Vecihe Hatipoğlu’nun tespitindeki özne çeşitlerini çeşit olarak göstermiştir.⁸⁶

Nurettin Koç da özne çeşitleri bahsinde özneyi biçim bakımından bir tasnif yoluna gitmiş ve “*Biçimlerine Göre Özne*” başlığı altında şu çeşitleri ortaya koymuştur: *yalın özne, iyelik eki almış özne, çoğul eki almış özne, +Dir ekiyle özne, bağlaçlı özne, ad öbeklerinden özne, ikilemeden özne, ortak özne, pekiştirmeli özne, yinelemeli özne, seslenmeli özne, açıklayıcıdan özne*. Bunların yanında bir başka tasnif yoluna giderek özneyi, *gerçek özne, sözde özne, örtülü özne ve belirsiz özne* gibi çeşitlere de ayırır.⁸⁷ Fakat daha sonra yazmış olduğu bir makalesinde asıl özne çeşidi olarak *gerçek, sözde, örtülü ve belirsiz özneyi* kabul ettiğini söyler. Diğerlerinin cümlelere bağlı olarak girdiği değişik yapıları gösterdiğini ve hepsinin birer gerçek özne olduğunu ifade eder.⁸⁸

Gramercilerimizin konuyla ilişkili görüşlerini ortaya koyduk, ne gibi tespitlerde bulduklarını belirttik. Öznenin çeşitlere ayrılmasında bir takım birlikler olmasına rağmen farklı yaklaşımlar ve değişik tasnifler görülüyor. Kısaca bu farklılıkların nedenlerini maddeler halinde özetleyelim:

1. Kullanım olarak hiçbir farkı olmayan bir özne çeşidinin gramercilerimiz tarafından farklı farklı adlandırılması: Gerçek özneye, özne veya gerçekte kimse;

⁸⁵ Nadir Engin UZUN, *Dilbilgisinin Temel Kavramları*, Ankara, 1998, s. 71-75.

⁸⁶ SAĞLAM, s. 46-48.

⁸⁷ KOÇ, s. 466-476.

⁸⁸ Nurettin KOÇ, “Özneye İlgili Sorunlar”, *Türk Dili*, Ankara, 1996, S. 529, s. 7-15.

sözde özneye gramerce özne, görünür özne, güçte kimse, mantıkça özne, anlatımca özne denilmesi gibi.

2. İfade tarzındaki farklılığın bir özne çeşidi olarak değerlendirilmesi: Seslenmeli özne, açıklayıcı özne, pekiştirmeli özne gibi.

3. Yüklemdeki çatı eklerine göre öznenin çeşitlendirilmesi. Olduran kimse, karşılıklı kimse, dönük kimse, zorlayıcı özne, baskıcı özne gibi.

4. Özneyi tespit ederken şekilce bir yaklaşımın mı yoksa anlama göre bir yaklaşımın mı esas alınması gerektiği. Sözde özne örneğinde olduğu gibi veya nesnelere, zarf tümleçlerini hatta dolaylı tümleçleri özneye ilişkili kılmak gibi.

5. Yüklemdeki şahıs ekinden yola çıkılarak tespit edilen öznenin gizli özne olarak adlandırılması veya cümlede bizzat yer alan özneye açık özne denilmesi gibi.

6. Öznesiz cümlelerde mantık yoluyla özne tespitinde bulunulması ve buna mantıkça özne denilmesi veya bu tür cümlelerde tespit edilemeyen öznelere belirsiz özne denilmesi gibi.

7. Kelime grubu halinde yer alan özneleri bir çeşit olarak gösterme: bağlamalı özne gibi.

Biz, bu görüşler ışığında konunun toparlanması, terim kargaşasının önlenmesi gibi hususları göz önünde bulundurarak özne çeşitlerini, şu başlıklar altında değerlendirmeyi uygun buluyoruz.

1. **Gerçek Özne:** İsim soylu yüklemelerin ve etken, işteş, dönüşlü, ettirgen, oldurgan çatılı fiil soylu yüklemelerin bulunduğu cümlelerin özneleri gerçek öznedir. Dolayısıyla özne bahsinde ele aldığımız *gerçek özne, gerçekte kimse, gizli özne, açık özne, ortak özne, açıklamalı özne, açıklayıcıdan özne, yinelenmiş özne, pekiştirilmiş özne, pekiştirmeli özne, kalıplaşmış özne, bağlaçlı özne, seslenmeli özne, kayan özne, bildirme koşacıyla özne, dönük kimse, karşılıklı kimse, ortaklaşa kimse, ettiren kimse, olduran kimse, yapıcı özne, etkileyici özne, etkisiz özne, etkilenen özne, imeceli özne, yaptırıcı özne, aracılı özne, baskıcı özne, zorlayıcı özne* gibi çeşitlerin gerçek özne özelliği gösterdikleri için bu başlık altında değerlendirilmeleri uygun olacaktır.

2. **Sözde Özne:** Edilgen çatılı fiil soylu yüklemelerin bulunduğu cümlelerin özneleri birer sözde öznedir. Bu tür cümlelerde yüklemde bildirilen işin kim tarafından yapıldığı belli değildir. İşten etkilenen öge yani nesne ön plana çıkar. Bu nedenle yüzeysel bir inceleme sonucunda tespit ettiğimiz bu tür cümlelerin öznelerini sözde özne olarak kabul etmek gerekir. Derin yapıda bir incelemede bulunursak, işin kim tarafından yapıldığı, gerçekleştirildiği kesin bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Aslında terim olarak ortaya koyduğumuz *sözde özne* kavramı da tam anlamıyla gerçek öznedeki öznenin görevini üstlenecek nitelikte değildir. Geçici olarak özne görevini üstlenmektedir. Çeşitler bahsinde geçen *gramerce özne, sözde özne, mantıkça özne, güçte kimse, görünmez özne, görünür özne, anlatımsal özne* gibi terimlerin bu başlık altında değerlendirilmeleri gerekir. Burada hatırlatmamız gereken bir konu da örtülü özne çeşidinin sözde öznenin bir alt başlığı olarak değerlendirilmesi gerektiğidir.

Tasnif ettiğimiz bu iki özne çeşidinin yanında *belirsiz özne* ve *mantıkça özne* olarak adlandırılan özne çeşidi daha vardır ki; biz bunları öznesiz anlatımlar içinde değerlendirmeyi uygun buluyoruz.

5. ÖZNESİZ CÜMLELER

Gramercilerimiz cümlenin öğelerini tasnif ederken asıl öğeler ve yardımcı öğeler şeklinde iki ana grup tespitinde bulunmuşlardır. Özne ve yüklemi asıl unsur tümleçleri ise yardımcı unsur olarak değerlendirmişlerdir. Bazı gramercilerimiz özneye cümlenin ikinci asıl unsuru demişler; fakat bunu açıklığa kavuşturmamışlardır. Cümlenin muhakkak bir yüklemi ve bir öznesi bulunması gerektiğini ileri süren gramercilerimiz, öznesiz cümlelerin varlığını da kabul etmekten geri kalmamışlardır. Bu durum bir çelişki yaratmaktadır. Özne ya asıl unsurdur ya da değildir. Bu konuda esaslı tartışma 22-23 ekim1993'te "Türk Gramerinin Sorunları" toplantısında Hamza Zülfikar'ın "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı" bildirisinden sonraki konuşmalarda karşımıza çıkar. Leyla Karahan

öznesiz cümle olabileceği için öznenin temel öge sınıfından çıkarılması gerektiğini öneri olarak sunmuş ve bu konudaki görüşlerini belirtmiştir.⁸⁹

Gramercilerimiz öznesiz cümleleri örnek olarak gösterirken yine bir birlik sağlayamamışlardır. Yukarıda özne çeşitleri bahsinde gördüğümüz *belirsiz özne*, *mantıkça özne*, *sözde özne* gibi çeşitler bazılarına göre öznesiz cümle olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Şimdi gramercilerimizin öznesiz cümle olarak ele aldıkları cümleleri özetleyip değerlendirmeye çalışalım.

5.1. Edilgen geçişli fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne yoktur.⁹⁰

Kapımızın zili çalınıyor.(NSA)

Üst baş temizlenir, değiştirilir.(NSA)

Biz bu tür cümlelerde öznenin varlığını yüzeysel olarak tespit etmiştik. Dolayısıyla edilgen geçişli fiile sahip bu örnek cümlelerde *kapımızın zili* ve *üst baş* sözde özne olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden bu cümlelerin öznesiz cümleler içinde değerlendirilmemesi gerekir.

5.2. Edilgen geçişsiz fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne bulunmaz.⁹¹

“Daha doğuda hisarönü körfezciğine girilir.” (NSA)

“Tarlaların bir başından öte başına kırk elli dakikada gidilir.” (NSA)

“Gürültüler arasında sahne içinde bir yere üç defa vuruldu.”(HD)

“Dün dağa çıkıldı.”(MMK)

“Bugün çok çalışıldı.”(ACE)

“Harbin daha çok süreceği anlaşılıyor.”(ACE)

“Bu söze gülünür.”(MK)

“İzinsiz girilmez.”(SG)

“Bu yoldan ikinci sofaya gelinir ve bunun sağ tarafındaki ilk kapıdan bu odaya girilirdi.(LK)

⁸⁹ ZÜLFİKAR, s. 43-51.

⁹⁰ ATABAY, ÖZEL, CEM, s. 45.

⁹¹ ERGİN, s. 399; ATABAY, ÖZEL, CEM, s. 45; DİZDAROĞLU, s. 41; KARAÖRS, s. 38; EMRE, s. 304; KÜKEY, s. 86; KARAHAN, 2004, s. 20; Selma GÜLSEVİN, “Öznesi Gösterilmeyen Bir Cümle Tipi Daha” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon, 2001, C.II, S.2, s. 204.

Esas duruşta sağa sola bakılmaz.

Toplantıda bu konuların tamına değinildi.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi bu tip cümlelerde öznenin varlığı tespit edilememektedir ve yine sözde özne olarak gösterdiğimiz etkilenen öge olan nesnelere de yüklemelerin geçişsiz fiil olmalarından dolayı bu cümlelerde yer almaz. Dolayısıyla öznesiz cümleler içinde değerlendirmemiz gereken ilk özellik bu tarz cümlelerin olması gerekir.

5.3. İsim soylu yüklemelerin yer aldığı bazı cümlelerde özne olmayabilir.⁹²

“Aslan Reis’in ördüğü ağsa çok yeşil bir ağdı.” (NSA)

“Baharda tomurcuklanıp yapraklarını, sarı çiçeğini ilk açan karaçalıdır. (NSA)

Yine Neşe Atabay ve arkadaşlarının tespitlerinde yer alan bu cümlelerde öznenin varlığı kendini hissettirmektedir. “Çok yeşil bir ağ olan ne?” veya “Karaçalı olan ne?” şeklinde yüklem sorular yönelttiğimiz zaman cevap olarak “Aslan Reis’in ördüğü ağ” ve “Baharda tomurcuklanıp yapraklarını, sarı çiçeğini ilk açan” cevaplarını almaktayız. Özneyi tespit ettiğimize göre bu cümleleri de öznesiz cümleler başlığı altında ele alamayız.

5.4. Cümlelerde bazen yüklem görevinde kullanılan anlamca kaynaşmış birleşik fiiller özneyi hatta diğer öğeleri içinde bulundurmaktadırlar. Dolayısıyla bu cümlelerde özneyi yüzeysel olarak gösteremeyiz.⁹³ Bunu Leyla Karahan *özneli yüklem*ler şeklinde değerlendirir. Neşe Atabay ve diğerleri kalıplaşmış ifadeler olarak ele alır.⁹⁴

“Penaltı düdüğü çaldığında yüreğim ağzıma gelmişti. (SG)

“Geceleri beni uyku tutmuyor. (LK)

“Bir aralık yanımdaki evin penceresine gözüm ilişti.” (LK)

“Uğurlar olsun.” (NSA)

“Size ne oluyor?” (NSA)

⁹² ATABAY, ÖZEL, CEM, s. 46.

⁹³ GÜLSEVİN, s. 204.

⁹⁴ KARAHAN, 2004, s. 21; ATABAY, ÖZEL, CEM, s. 46.

Mutluluktan içim içime sığmıyor.

Babasının geleceğini duyunca birden etekleri tutuştu.

Örneklere baktığımızda kalıplaşmış ifade olarak değerlendirilen anlamca kaynaşmış birleşik fiiller, özneleri hatta başka öğeleri de bünyelerinde bulundurmaktadırlar. Bunların derin yapısına baktığımızda özneler açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ama yüzeysel olarak değerlendirip, kalıplaşmış ifadelerin parçalanamayacağını da düşünecek olursak bu tarz cümlelerde özneleri gösteremeyiz. Dolayısıyla öznesiz cümle olarak ele almamız gereken ikinci cümle tipi de bu tarz cümleler olması gerekir.

5.5. Konuşma dilinde sık sık yüklemsiz veya öznesiz cümleler kullanılır. Bu durum az da olsa yazı dilinde de kendini gösterir.⁹⁵

“Yalan söylemek ticaret adına yapılırsa adı reklamdır. Siyaset adına yapılırsa adı propagandadır. Din adına yapılırsa adı misyonerliktir. Ahlak adına yapılırsa adı naziklidir.”(NK)

Bu cümlelerde baştaki özne daha sonra tekrarlanmamış, okuyucunun idrakine bırakılmıştır. Özneleri ortak cümleler şeklinde değerlendirebiliriz.

5.6. Gereklilik kipinin üçüncü şahsının umumi kullanımında da özne bulunmaz.⁹⁶

“Sabahtan akşama kadar durmadan gezip dolaşmalı.”(MMK)

“İyisi mi muhteşem bir sofraya oturmalı.”(FB)

“İyi düşünmeli, bir karar vermeli.”(ACE)

“Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli.”(ACE)

“Şimdi eve gitmeli.”(SG)

Sokağa çıkmalı, bir kahveye gitmeli.(LK)

⁹⁵ KOÇ, s. 481.

⁹⁶ ERGİN, s. 399; KARAÖRS, s. 38; EMRE, s. 304; BOZKURT, s. 254; GÜLSEVİN, s. 204; KARAHAN, 2004, s. 21; EKER, s. 356.

Bu cümlelerde dikkatle bakıldığında özne vardır; ama yüklemdeki şahıs ekinin belirtilmemiş olması öznenin belirsizliğine neden olmaktadır. Bu şekilde söylenen cümlelerin öznesi şekil olarak üçüncü tekil şahıs zamiri olan “O” dur.

Yine altıncı maddeyle ilişkili olarak değineceğimiz bir başka nokta da; çoğul üçüncü şahısla çekimlenmiş fiillerin yüklem olduğu cümlelerdeki işi yapan şahsın tam olarak belirtilmemesinden kaynaklanan husustur. Aslında bu cümlelerde özne vardır; ancak işi hangi şahsın yaptığı belli değildir.⁹⁷

“*Şu kocaman ağaca okalıptüs derler.*” (ACE)

“*Yaramaz çocuklara ceza verirler.*” (ACE)

“*Züğürtlüğün adını zariflik koymuşlar.*” (HE)

“*Adamı böyle yakalarlar.*” (SG)

“*İnsanı işte böyle utandırırılar.*” (SE)

5.7. Dilimizde kimi çekimli fiillerin olumlu veya olumsuz üçüncü tekil kişileri kalıplaşmıştır. Bu tür cümlelerde de özne gösterilmez.⁹⁸

“*-Yarın birlikte çıkarız. –Olur.*” (HE)

“*-İki kere iki beş eder. –Olmadı.*” (HE)

“*-Elmalarımız, armutlarımız çok güzeldir. –İstemez.*” (ACE)

“*-Bizimle Ankara’ya gelir misin? –Olur.*” (SG)

Türkçede karşılıklı konuşmalarda tasarrufa gidilir. Karşımızdaki şahsın bizim ne demek istediğimizi anlayacağını bildiğimiz için bu tarz cümlelerdeki özneleri tekrar cümlede belirtmemize gerek yoktur. Ancak bunları öznesiz cümle olarak gösteremeyiz. Çünkü *kim istemiyor* veya *ne olur* şeklinde sorular yöneltirsek cevap almakta zorlanmayız. *O istemez* veya *ben istemem*, *senin dediğin olur* veya *o olur* cevaplarını alırız. Dolayısıyla özneler de kendini göstermiş olur.

⁹⁷ EMRE, s. 304; GÜLSEVİN, s. 204; EDİSKUN, s. 334; EKER, s. 356.

⁹⁸ EMRE, s. 304; EDİSKUN, s. 334; EKER, s. 356; GÜLSEVİN, s. 204.

Toparlayacak olursak, öznesiz cümle olarak göstereceğimiz iki cümle tipi vardır: Bunlardan birincisi, geçişsiz edilgen fiillerin yüklem olduğu cümleler; ikincisi ise anlamca kaynaşmış bazı birleşik fiillerin yüklem olduğu cümlelerdir. Diğer cümlelerde yapan şahsı tam olarak tespit edemesek de özneleri tespit etmemiz mümkün.

Bu sonuçtan yola çıkarak öznenin cümlede asıl unsur olmadığını, olmazsa olmaz bir özellik taşımadığını söyleyebiliriz. Ancak tümleçler gibi de yardımcı öğeler sınıfında değil, yüklemden sonraki en önemli unsur olarak yerini tayin edebiliriz.

6. ÖZNE İLE YÜKLEM ARASINDA UYGUNLUK

Anlatımın düzgün ve anlamlı olabilmesi için özne ve yüklem uyum içinde olması gerekir. Bu uyuma özne - yüklem uygunluğu adı verilir. Özne ve yüklem arasında iki yönden uyum aranır: Tekillik - Çoğulluk ve Kişiler yönünden.

6.1. Tekillik- Çoğulluk Bakımından Uygunluk

Özne ve yüklem arasında bu yönden bir uyum arandığında genel kural şudur: Özne tekilse yüklem de tekil olur; özne çoğulsa yüklem de çoğul olur. Ancak bu genel kuraldır. Çoğu kez bu kuralın dışında kalan özel durumlar vardır. Şimdi de bu özel durumları maddeleyerek açıklamaya çalışalım.

6.1.1. Birinci Tekil Kişilerde Özne-Yüklem Uygunluğu ile İlgili Özel Durumlar

6.1.1.1. Birinci tekil özneler bir toplum adına veya kendisi gibi olanlar adına konuşurken özneyi de yüklemi de çoğul kullanır.

“Bir genç zabıt yaklaşmış ona: ‘ Hoca inat etme. Fena yaparız. dedi.’”(TNG)

Biz bu sınıfta öğrenim görüyoruz.

Bizler Kanuni’lerin, Fatih’lerin torunlarıyız.

6.1.1.2. Özne tekil birinci kişiden oluşuyorsa; övünme, böbürlenme, meydan okuma, küçümseme amacı ile, birinci çoğul kişi biçiminde düşünülür ve kullanılır, yüklem de birinci çoğul kişiye dönüşür.

“Biz onlar gibi değiliz İzzet Çavuş. Biz vatanımızı, namusumuzu, şerefimizi, canımızı korumak için silaha sarıldık.”(HD)

“Biz bu tür küçük olaylar peşinde değiliz.”(VH)

“Biz sınır tanımayanları sınıra getirmesini biliriz.”(VH)

“Biz adamı perişan ederiz.” (TNG)

“Şartım filan yok. Biz teslim olanın canına kıymayız.”(HE)

Biz özür dilemesini de biliriz.

Biz yaptık mı tam yaparız.

6.1.1.3. Özne yine tekil birinci kişiye, alçak gönüllük ve saygıyı belirtmek amacıyla, birinci çoğul kişiymiş gibi kullanılır, yüklem de birinci çoğul kişiye dönüşür.

“Biz bir mahalle çocuğuyuz.”(HD)

“Bu kitapta Türk dilinin az bilinen olaylarını belirtmeye çalıştık.”(VH)

“Biz bu konudaki görüşlerimizi açıklamıştık.”(MK)

“Şimdi bu nokta üzerinde duralım, incelemelerimizi derinleştirelim.” (TNG)

“Komşu hatırı için bizler kul, kurban oluruz.” (HE)

Biz vals falan nedir, bilmeyiz ki.

Bu konuda yazarlarımızın görüşlerine de başvurduk, onlardan da yararlanmaya çalıştık.

6.1.2. İkinci Tekil Kişilerde Özne-Yüklem Uygunluğu ile İlgili Özel Durumlar

Söze saygı ve nezaket anlamı katmak amacıyla, ikinci tekil kişi özneler ikinci çoğul kişi gibi düşünülür ve söylenir. Bu yüzden yüklem de ikinci çoğul kişiye dönüşür.

“Safa geldiniz, cariyeler nerede?”(HD)

“Siz bize daima doğru yolu gösterdiniz.”(VH)

“Hazırlanınız, ilk ameliyat sizinki.”(HE)

Bana bir dakika izin verir misiniz?

Son yaptığım yağlı boyayı kesinlikle beğeneceksiniz.

6.1.3. Üçüncü Tekil – Çoğul Kişilerde ve Diğer Varlıklarda Özne-Yüklem Uygunluğu ile İlgili Özel Durumlar

6.1.3.1. Saygı duyulan kişilerden söz edilecekse veya bir kişi alaya alınacaksa özne bir kişi bile olsa, yüklem üçüncü çoğul kişiye dönüşür.

“Ziya Gökalp Bey rica ediyorlar.”(HD)

“Beyefendi toplantıdalar mı?”(VH)

“Cumhurbaşkanımız yurt gezisinden dönecekler.”(MK)

“Ali Bey öbür hafta teşrif etsinler.” (HE)

Şirketimizin genel müdürü toplantıya iştirak edecekler.

Ooo, Mehmet Beyler de gelmişler.

6.1.3.2. Topluluk ilgisi düşünülen durumlarda, özne çoğul olsa bile, yüklem tekil de çoğul da olabilir.

“Yalnız zengin milletler, yalnız paralı fertler kuvvetlidir, zengindir(ler).”(HD)

“Yazın yalılarda oturan aileler iyice azalmaktadır(lar).”(HE)

Farklı görüşlere sahip gruplar meydana yerlerini almış(lar).

Dokuzuncu orduya sahip tümenler tören geçişlerini yaptılar.

6.1.3.3. Organ isimleri çoğul olarak kullanıldığında yüklem tekil olur.

“Gözlerim karardı.”(HD)

“Kulaklarım uğulduyor.”(VH)

“Saçlarınız ağarmış.”(TNG)

“Yorgunluktan bacaklarım titriyor.”(NK)

“Küçük Ağa'nın şakaklarındaki adaleler, titreyip duruyordu.”(LK)

“Ne yapsın zavallının sınırları bozulmuştu.”(MK)

“Soluk yüzlü, ince kadının kara gözleri sevinçli bir ışıltı içinde kaldı.”(NSA)

“Delikanlının gözleri ıslı ıslı yanıyordu.”(RŞ)

Soğuktan elleri çatlamış.

Terli terli su içince bademciklerim şişti.

6.1.3.4. Fiilimsiler çoğul olarak kullanıldığında yüklem tekil olur.

“Yalnız kısa konuşmalar, can sıkacak kadar uzamıştı.”(HD)

*“Dışarıdan **bağrışmalar** duyuluyordu.”(LK)*

“Zavallını çektiği tüm sıkıntılar, emekler boşa gitti.”(MK)

*“Koridorda **koşuşmalar** başladı.” (HE)*

*Bundan sonra **gelip gitmeler** eksik olmaz.*

***Dağıtılacaklar** yan odada paket yapıyor.*

6.1.3.5. Soyut kavramlardan oluşan özneler çoğul olarak kullanıldıklarında yüklem tekil olur.

“Öğrencilerin ruhsal durumları tertemiz olmalıdır.”(VH)

“Bugünkü düşünceler hazırlıyor yarını.”(TNG)

“Ömürleri sazla, sözle tatlı geçiyordu.” (RŞ)

***Korkular** sardı etrafımı.*

***Okul yıllarında kurulan dostluklar, arkadaşlıklar** kolay kolay unutulmaz.*

***Üzüntüler** paylaşıldıkça azalır, **sevinçler** paylaşıldıkça çoğalır.*

6.1.3.6. Hayvan ve bitki isimleri çoğul olarak kullanıldığında yüklem tekil olur.

*“Tepelerdeki **ağaçlar** biraz daha seyrek duruyor.” (HD)*

*“Fırtınadan **yapraklar** sallanıyor, **ağaçlar** yarı bellerine kadar bükülüyor.”(VH)*

*“Altına döndü Çukurova’da **başaklar**.”(MK)*

*“Yarın **yeşil yapraklar** belirecek, öbür gün de **renkli yemişler** dallardan sarkacak.”(TNG)*

*“Dışarıda sanki **azgın boğalar** dövüşüyor, **filler, aslanlar** boğuşuyordu.”(HE)*

*“Belki de bir dikenli yamaçta belki de bir ormanda doğmuştu **bu kuşlar**.”(NSA)*

*“Kafesli sandıkların içinde **tavuklar** gıdaklıyordu.”(RŞ)*

*Bahar gelince **bahçedeki güller** açmaya başladı.*

*Muhtar, uzun süre evine uğramayınca **ahırdaki hayvanlar** susuz kalmış.*

6.1.3.7. Cansız varlıklar, çoğul durumda ve özne görevinde ise, yüklem genellikle tekil olur.

“**Kar sağanakları**, başlarının üstünde geçiyordu.” (HD)

“**Ankara’nın ışıkları** artık geride kalmıştı.” (LK)

“Doğarken **sular** sarı, batarken kırmızıdır.” (MK)

“Bütün pencerelerden **deniz, Kadıköy, adalar** görünüyor.” (TNG)

“**Uçak biletleri** kaybolmuş.” (NK)

“Sandalyelerde, raflarda **şişeler, pamuklar** görünüyordu.” (HE)

Düğünde kullanılacak masalar ve sandalyeler tek tek temizlendi.

Arabanın lastikleri taşlı yollardan gide gele aşınmış.

- Altıncı ve yedinci maddeyle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken bir başka özellik de şudur: Çoğul özne olarak kullanılan Bitki, hayvan ve diğer varlıklar kişileştirildiklerinde yüklem çoğul olabilir.

“**Ağaçlar** yüzümüze konfeti atıyorlardı.” (HE)

“**Martılar** sersemlemişler, gökyüzüne oraya buraya savrulmuşlar, mavi bir su gibi akıp savrulup, mağaraya gelip sığınyorlardı. (NSA)

Baharın geldiğini bana ilk **papatyalar** duyurdular.

6.1.3.8. Çoğul zaman isimleri özne görevindeyse, yüklem tekildir.

“**Günler, haftalar, aylar** böyle geçti.” (HD)

“**Dakikalar, saatler** birbirini kovaladı.” (TNG)

“**Yıllar** geçti, **mevsimler** birbirini kovaladı.” (RŞ)

Saniyeler durmadan ilerliyordu.

6.1.3.9. Tekil durumda ve özne görevindeki topluluk adlarının yüklemi tekildir.

“**Devlet**, uysal ve uslu bendeler ister.” (HD)

“Dışarıda **karma karışık bir kalabalık** dalgalanarak, kaynaşarak akıp gidiyordu.” (LK)

“**İki tarafa açılıp yol veren ahali**, korkudan titriyordu.” (MK)

“Öğretmen girince **sınıf** ayağa kalkar.” (TNG)

Ordu, gündüzleri dinleniyor, gece ilerliyordu.

6.1.3.10. Özne belgisiz sıfatla belirtilmişse veya çoğulluk bildiren belgisiz zamirlerden oluşuyorsa tamlanan tekilse, yüklem de tekildir.

“**Her yer, her ağaç yeşildi; fakat her ağaç başka bir yeşildi.**” (HD)

“**Tepede birtakım insanlar** görünüyor.” (MK)

“**Oteldekilerin birçoğu Türkçe bilir.**” (TNG)

“**Herkes kulak kesildi.**” (MK)

Hiçbir öğrenci olayın nasıl meydana geldiğini anlatmadı.

Bazıları söylediklerinin arkasında durmuyor.

- Belgesiz zamirler birinci çoğul kişi iyelik eki alıp da özne görevinde kullanılıyorsa , bunların yüklemeleri üçüncü tekil ya da birinci çoğul olur.

“**Kimimiz dolak sarmıştı, kimimiz ayaklarına çarık, telatin geçirmişti.**” (TNG)

“**Kimimiz paltolu, kimimiz ceketliydi.**” (RŞ)

Liseyi bitirdikten sonra **kimimiz** üniversiteye, **kimimiz** çalışmaya, **kimimiz** de yurt dışına gitmişti.

6.1.3.11. Özneleri çoğul olsa bile; *var, yok, gerek, lazım* sözleri yüklem görevinde kullanıldıklar zaman, genellikle tekil durumda bulunur.

“**Kırlarda kimsecikler yoktu.**” (HD)

“**Orda birkaç subayla altı çocuk vardı.**” (MK)

“**Bahçede çocuklar var.**” (TNG)

“**Şakir Bey’in sırtında pırıl pırıl, ütülü keten elbiseler vardı.**” (NSA)

Bize **bunlar lazım**, onlara ihtiyacımız yok.

6.1.3.12. Cümlede özne ‘*bir*’in üstündeki sayı sıfatlarıyla belirtilmişse, yüklem tekil olur.

“Araba şehre girerken yolun üzerinde **üç kişi** görünmüştü.” (HD)

“**Üç yumurta** kırıldı.” (VH)

“**İki zaptiye** mescidin önündeki dibek taşına oturmuş konuşuyordu.” (LK)

“**Türbeden önceki iki ev** de ateşten kurtulmuştu.” (MK)

“Uçaktan **yüz yetmiş yolcu** indi.” (NK)

“**Üç dört kiremit** sokağa düştü.” (HE)

İki kafadar, suçu üstlenmişti.

6.1.3.13. Özneleri çoğul kişi olan cümlelerde yüklem tekil ya da çoğul olabilir.

Onlar bizi bir türlü anlayamadı. (lar)

Aliler bugün bize uğramadı. (lar)

6.1.3.14. Bağımlı sıralı cümlelerde özne çoğul olduğunda yüklemlerden sadece sonuncusu çoğul olur.

“Sarı veyahut siyah bir kelebek göreceğiz diye **korkar**, ne kadar heyecanlar geçirirdik.” (NSA)

“**Çocuklar** çiçekleri **koparıyor**, çimenleri **çiğniyor**, ağaçlardan topladıkları ham meyveleri etrafa **saçıyorlardı**.” (NK)

Cingöz Ali, babasının paralarını **çalar**, onları bir güzel **harcar**, sonra bir şey olmamış gibi: “Baba bana biraz harçlık verir misin? **dermiş**.”

6.2. Kişi Bakımından Uygunluk

Cümlede özne- yüklem uygunluğunun ikinci kısmı kişi yönünden uygunluktur. Bir cümlede özne tek ve kişi zamirlerinden oluşuyorsa yüklem o kişi ekine uygun şahıs ekini alır. Ancak özne birden fazla kişiden oluşuyorsa yüklem farklı olur. Şimdi de bu maddeyle ilgili özel durumlara değinelim.

6.2.1. Birden fazla olan özneler içinde birinci tekil veya birinci çoğul kişiler bulunursa yüklem birinci çoğul olur.

“**Uşak** önde **ben** arkada çıktık.”(HD)

“**Siz** de , **o** da, **biz** de rahat ederiz.”(HD)

“**Orhan’la ben** yarın Ankara’ya gidiyoruz.(TNG)

“**Ben** ve **dostlarım** bin zahmetle ancak üçüncü tren için bilet alabildik.(LK)

“**Ben sen** yokuz, **biz** varız.(MK)

“**Biz, siz** ve **onlar** bu işi halletmeye çalışacağız.(LK)

“**Müdür, biz, sonradan gelen birkaç hoca** ayakta bekliyorduk.(RŞ)

- Cümlede öznelerin bir kısmı tekil ya da çoğul birinci, ikinci, üçüncü kişi zamiri, bir kısmı da kişi zamiri dışında bir sözcükse, yüklem üçüncü tekil kişi olur.

“Yoksa ne **sen**, ne **biz**, ne de **Üsküdar şehri** kalır!”(HD)

6.2.2. Özne ikinci, üçüncü tekil veya çoğul kişilerden oluşuyorsa yüklem ikinci çoğul kişi olur.

“**Lakin o** ve **sen** daha mesutsunuz.”(HD)

“**Orhan’la sen** bugün kıra gitmeyeceksiniz, ders çalışacaksınız.”(TNG)

“**Sen** ve **o** bu işi yapmalısınız.(LK)

“**Sen** ve **Ahmet** tifo aşısı olacaksınız.(NK)

Yaprak ve **sen** üniversiteyi kazanmak istiyorsanız, çok çalışmalısınız.

Siz ve **evdekiler** bunu üstesinden nasıl geleceksiniz, bilmiyorum.

6.2.3. Özne sadece üçüncü kişilerden oluşuyorsa yüklem üçüncü çoğul olur.

“**Ali** ve **Ahmet** bugün sinemaya gittiler.”(VH)

O ve **onun gibiler** bu tür işlere karışmaktan zevk alırlar.

Ahmet, Ali ve **Hüseyin** yaptıkları çalışmayı fuarda sergilediler.⁹⁹

⁹⁹ Özne yüklem uyumu ile ilgili geniş bilgi için bkz. ERGİN, s. 403; KOÇ, s. 482-485; HENGİRMEN, s. 327-329; ŞİMŞEK, s. 90-101; GENCAN, s. 90-96; KORKMAZ, s. 171; ATABAY, ÖZEL, CEM, s. 38-43; N, s. 23-24; HATİPOĞLU, s. 124-127; DİZDAROĞLU, s.66-73; KÜKEY, s. 103-113; EDİSKUN, s. 334-337; BOZKURT, s. 254-255; SAĞLAM, s.65-73.

7. DİLBİLGİSİ ÖĞRETİMİNDE ÖZNE

İlköğretim ve ortaöğretimdeki dilbilgisi derslerinde farklı yaklaşımlardan kaynaklanan birtakım sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunların arasında özne konusu da vardır. Özne konusunda en büyük sıkıntı öznenin çeşitleri ve özellikleri ile ilgili olan kısmıdır. Biz bunu, çalışmamızda gramercilerimizin görüşleri ışığında çözüme kavuşturmaya çalıştık. Cümlede öznenin öğretimiyle başka hususlar da bulunmaktadır. Bu konuya ilişkin gramer kitaplarımızda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Sadece Mukim Sağır “*Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*” adlı kitabında konuya kısaca yer vermiştir.¹⁰⁰

7.1. Cümlede Öznenin Bulunması

Cümlede özneyi bulmak için yükleme “*kim*” ve “*ne*” soruları sorulur.¹⁰¹ Bu sorulara cevap aldığımız kelime veya kelime grupları özne olarak karşımıza çıkar. Ancak öğeleri tespit ederken belirli bir sırayı takip etmeliyiz. Aksi takdirde özneyi bulmak için sorulan “*ne*” sorusu belirtisiz nesneyi bulmak için de geçerlidir. Dolayısıyla önce yüklem ardından özne tespit edilmelidir. Bunu birkaç örnek cümle üzerinde uygulayalım. İlk olarak fiil soylu yüklemelerin öznelerine bakalım.

- *Memurlar bu zam oranını kabul etmediklerini bir kez daha ilettiler.*

Bu zam oranını kabul etmediklerini bir kez daha kim iletti?

Memurlar.

- *Durakta bekleyenler aniden bastıran yağmurdan kaçamadılar.*

Aniden bastıran yağmurdan kimler kaçamadılar?

Durakta bekleyenler.

- *Halbuki Ahmet sınıfta konuşulanların hiçbirini kimseye söylemedi.*

Halbuki sınıfta konuşulanların hiçbirini kimseye kim söylemedi?

Ahmet.

¹⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. Mukim SAĞIR, *Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002, s. 54.

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. ERGİN, s. 404; KOÇ, s. 466; HENGİRMEN, s. 322; BİLGEGİL, s. 13; ŞİMŞEK, s. 77; KARAHAN, s. 51; DİZDAROĞLU, s. 368; KÜKEY, s. 79; EDİSKUN, s. 332; OLGUN, s. 110; BOZKURT, s. 258; PAÇACIOĞLU, s. 102; SAĞLAM, s.58; ÇATIKKAŞ, s. 251.

- *Havaların ısınmasıyla birlikte kelebekler de çıktı ortaya.*

Havaların ısınmasıyla birlikte ortaya ne çıktı?

Kelebekler.

- *Aynı meziyet insanı bazen saadete, bazen felakete götürür.*

İnsanı bazen saadete, bazen felakete ne götürür?

Aynı meziyet.

Yukarıdaki cümlelerin öznelerini şu soru kalıbıyla da bulmamız mümkün. Fiil gövdesine sıfat-fiil eki “-en”i getirilerek “kim” ve “ne” soruları tekrar sorulur.

- Bu zam oranını kabul etmediklerini bir kez daha ileten kimler?
Memurlar.
- Aniden bastıran yağmurdan kaçamayan kimler? *Durakta bekleyenler.*
- Halbuki sınıfta konuşulanların hiçbirini kimseye söylemeyen kim?
Ahmet.
- Havaların ısınmasıyla birlikte ortaya çıkan ne? *Kelebekler.*
- İnsanı bazen saadete, bazen felakete götüren ne? *Aynı meziyet.*

Yukarıdaki örnek cümlelerde fiil soylu yüklemelerin örneklerini tespit ettik. Aynı metolla isim soylu yüklemelerin öznelerini bulalım.

- *Ali, sınıfın en çalışkan öğrencisiymiş.*

Kim sınıfın en çalışkan öğrencisiymiş?

Ali

veya

Sınıfın en çalışkan öğrencisi olan kim?

Ali

- *Eleştiri bir eseri belirli ölçütlere göre değerlendirme işidir.*

Ne bir eseri belirli ölçütlere göre değerlendirme işidir?

Eleştiri.

Bir eseri belirli ölçütlere göre değerlendirme işi olan ne?

Eleştiri.

- *Sana bu mektubu gönderen, Emrah'ın arkadaşıydı.*

Kim Emrah'ın arkadaşıydı?

Sana bu mektubu gönderen .

Emrah'ın arkadaşı olan kim?

Sana bu mektubu gönderen.

- *Belki de bu yüzden haziran sabahları artık o kadar pırıl pırıl değil.*

Ne belki de bu yüzden artık o kadar pırıl pırıl değil?

Haziran sabahları.

Belki de bu yüzden artık o kadar pırıl pırıl olmayan ne?

Haziran sabahları.

- *Salih Ağa köyün en zengin adamlarından biridir.*

Kim köyün en zengin adamlarından biridir?

Salih Ağa.

Köyün en zengin adamlarından biri olan kim?

Salih Ağa.

7.2. Cümlede Öznenin Yazımı

Cümlede öznenin yazımında dikkat edilmesi gereken bazı kurallar vardır. Bu kuralların uygulanması, cümledeki anlamın tam olarak açık hale getirilmesi ile ilgilidir.¹⁰²

7.2.1. Cümlede özne birden fazla ise, bu öznelerin arasına virgül konur.

Ayşe, Ali, Nurcan ve öğretmenleri pikniğe gitmişler.

Portakal, çilek, muz ve elma onun en sevdiği meyvelerdi.

¹⁰² Geniş bilgi için bkz. DİZDAROĞLU, s.61; EDİSKUN, s. 336.

7.2.2. Yüklemden uzak kalmış özneleri belirgin yapmak için öznenin sonra virgül koymamız gerekir.

Yangından sağ kurtulan kız, yangının neden çıktığını bile sormaya cesaret edememişti.

Nuri, arkadaşlarına özenerek okuldan kaçtı.

7.2.3. Anlam karışıklığını gidermek, adlaşmış sıfatları özne olarak gösterebilmek için yine virgül kullanılır.

Yaramaz, bebeği ağlatmaya uğraşıyordu.

Şu uzun boylu, kızın aynasına bakıyor.

Genç, kadının çantasını alıp kaçtı.

7.2.4. Eğer cümle içinde başka amaçlarla kullanılan bir virgülle anlam karışıklığını gidermek için kullanılan virgül karışacak olursa, bu virgölün yerine noktalı virgül konur.

Delikanlı; kardeşini, annesini, babasını çok özlemişti.

Hasan; Özgür, Zeynep ve Hatice kadar çalışkan değildi.

7.2.5. Öznenin açıklaması olarak verilen kelime veya kelime gruplarından önce ve sonra virgül ya da kısa çizgi kullanılır.

Dün Necdet Bey, fabrikanın genel müdürü, bizi aramış

Seninle dalga geçen çocuk- Nur'un kardeşi- özür diliyor.

Esra- uzun atlamada birinci olan- altın madalyayı aldı.

7.2.6. Devrik cümlelerde özne sonda ise, diğer kelimelerle karışmaması için ondan önce virgül kullanılır.

Öğretmenin anlattıklarını anlayamamıştı, Ahmet.

Geçen gün konuştuğularınızı öğrenmek istiyordu, Fatma.

Artık olaylara onun gözünden bakabiliyordu, Pınar.

8. ÖZNELERİNE GÖRE FİİL ÇATILARI

Konumuzla ilişkili olması sebebiyle öznelerine göre fiil çatılarına da kısaca değinmek istiyoruz. Aslında çatı bahsi gramer konuları içinde başlı başına geniş bir yer kaplar. Bu konuyla ilgili de farklı görüşler ortaya atılmış, değişik yaklaşımlarla konu ele alınmıştır. Konuyla ilgili olarak en son 14 Ekim 1995'te Türk Gramerinin Sorunları Toplantısında Bilal Yücel "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları" adlı bildirisinde konuyu detaylı bir şekilde ele alıp bir sonuca varmıştır.¹⁰³ Bunu da gramercilerimizin görüşlerine sunmuştur. Gramercilerimiz arasında Zeynep Korkmaz da Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) adlı kitabında Bilal Yücel'in tespitlerine paralel bir tasnifte bulunmuştur.

Biz de Zeynep Korkmaz'ın tanım ve tasniflerinden yola çıkarak konuyu özetlemeye çalışacağız.

"Çatı, fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesneyle olan bağlantısında olan durum değişikliğidir."¹⁰⁴ Türkiye Türkçesinde filleri özne alıp almamalarına göre altı çatı türüne ayırabiliriz.

8.1. Etken Çatı (Yalın Çatı): "Çatı eki almamış kök veya gövde halindeki fiillerle kurulan çatıya etken çatı denir."¹⁰⁵

"Ben tam bu elçiliğe münasip bir adam biliyorum." (ZK)

"Bir aralık böyle uyurken müthiş bir gürültü ile uyandım." (ZK)

"Geçen gün, çok sevdiğim ve fikirlerini çekici bulduğum bir dostum sabahleyin erkenden evime gelmiş, beni Yıldız bahçesine götürmüştü." (ZK)

Denize girmekten çok korkarım öteden beri.

¹⁰³ Bilal YÜCEL, "Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları", *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara, 1999, s. 156-190.

¹⁰⁴ Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2003, s. 538.

¹⁰⁵ KORKMAZ, (TTG), s. 545.

Dedem, ninem ve Elif sabahtan beri çalışıyorlar.

*Demek sonunda **küçük beyimiz** kalkabilmiş.*

O gün piknik yapmak için erkenden yola çıktık.

*Sonbaharla birlikte **yağmurlar** da başladı bu kentte.*

Her nedense söylediklerimize pek kızıyordu.

Sözlerimizden kendince anlamlar çıkarıp hepimize küstü.

***Posta müdürü** masadaki telgraftı adama tam uzatacağı ki adam ayağı kayınca birdenbire yere düştü.*

***Okulumuz**, öğrencilerin durumu üzerine rehberlik hizmetine başladı.*

Bir hışımla geldi, geçti, peh, peh, peh !

8.2. Edilgen Çatı: “Etken fiillerden -(I)l , -(I)n ekleriyle kurulan fiillerin oluşturduğu çatıya edilgen çatı denir.”¹⁰⁶

*“Bunları söylerken, **Orhan’ın babasına ne kadar güvendiği** sesinden anlaşılıyordu.”(ZK)*

*“**Bunlar** bazı semtlerin bazı köşelerinden tütüncü dükkanlarına (...), gönderiliyor, **üst yanı**, dergi kapanınca ucuza alınıp kese kağıtçılarına devredilmek üzere dükkanda alıkonuyordu.”(ZK)*

***Şiirlerin her sözcüğü** saf bir aşkla yoğrulmuştur.*

*Her evde mutlaka **ilkyardım çantası** bulundurulmalıdır.*

*Serin eylül akşamlarında **tavşan kanı çaylar** yudumlanırdı.*

*Genç yazarlarımız tarafından **öykümüz** düştüğü çıkmazdan kurtarılacaktır.*

***Bu güzelim tarihi eserler** yetkililerin duyarsızlığı yüzünden gelecek kuşaklara aktarılamıyor.*

***İstiklal Marşı**, mecliste üç kere arka arkaya okunmuş ve ayakta alkışlanmıştır.*

***Milli değerlerimiz** tüm Türk gençleri tarafından yaşatılmalıdır.*

*Birkaç gün önceden **evler** temizlenir, **güzel giysiler** giyilir, **bayram coşkusu** yaşanırdı.*

***Çok çile** çekilmiş, **büyük mücadeleler** verilmiş; ama sonunda zafere ulaşılmıştı.*

¹⁰⁶ KORKMAZ, (TTG), s. 546.

Yıllardır özlemle beklediği sevgilisi, bir serseri kurşun tarafından çalınmış, hayat ona zindan edilmişti.

8.3. Meçhul Çatı (Öznesiz Çatı): “Geçişsiz edilgen fiillerin oluşturduğu çatıya meçhul çatı denir.”¹⁰⁷

“Soğuktan caddelerde yaya yürünemiyor, duraklardaki kalabalıktan da otobüslere binilemiyor.” (ZK)

“Üç saatte Bolu’ya varılmıştı ama yoğun sis yüzünden daha ileri gidilemedi.” (ZK)

Dağa doğru çıkıldı.

Bu ayakkabılarla düz yolda bile doğru düzgün yürünmüyor.

Dediğim saatte çıkılsaydı, şimdi oraya varılmıştı.

Esas duruşta sağa sola bakılmaz.

8.4. Dönüştürme Çatı: “Yapılan işin yapana döndüğünü veya bir işin kendi kendine yapıldığını ya da olduğunu gösteren bir çatı türüne dönüştürme çatı denir. Dönüştürme çatısı -(I)l, -(I)n eklerinin fiil kök veya gövdesine getirilmesiyle kurulur.”¹⁰⁸

*“Bize gelmedi diye **iki taraf** da öfkelenecek.” (ZK)*

“Buna karşı acemiye bulunca kaplan kesilir, keyfi içinde öldürür.” (ZK)

***Hasan**, yazılıdan yüksek not aldığı duyunca çok sevindi.*

***Semineri veren** konuştuğu açıldı.*

***Hüseyin**, kardeşinin durumuna çok üzülüyor.*

Yüzme öğreneceğim derken boğuluyordu.

Benimle tartışmaktan kaçındı.

***Asker**, korkusuzca silahın üzerine atıldı.*

Patronunun baskılarına dayanamayarak işten ayrıldı.

*Dostlarımız sevinirken **düşmanlarımız** dövündü.*

Beni uzun süre görmediğinden olsa gerek bana sıkıca sarıldı.

¹⁰⁷ KORKMAZ, (TTG), s. 549.

¹⁰⁸ KORKMAZ, (TTG), s. 550.

Provakatörler yöre halkının baskılarından dolayı tutunamadı.

8.5. İşteş Çatı: “Bir işin, bir eylemin birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak hep birlikte yapıldığını gösteren çatıdır. Fiil tabanlarına -(I)ş eki getirilerek oluşturulur.”¹⁰⁹

“Şehzade ile bahçede karşılaştılar.” (ZK)

“Gölün etrafındaki güvercinler insanlar arasında uçuşmuyor sanki koşuşuyorlardı.” (ZK)

O şiirleri tartışırđık oraya her gidişinde.

Yağmurun altında dakikalarca koşuşturduk.

***Koca koca adamlar** çocuklar gibi dövüştüler.*

*Bu bahar gününde **kuzular** meleşiyor, **kuşlar** ötüşüyordu.*

Eski bir arkadaşıyla karşılaştı.

*Uzun süren kavgadan sonra **her iki taraf** nihayet uzlaştı.*

***İş makinesini gören çocuklar** sağa sola kaçıştı.*

***İki eski arkadaş** uzun bir aradan sonra tekrar buluştular.*

***Kuşlar** kendilerine atılan yemin başına üşüştüler.*

Ablasıyla her hafta görüşmeler de durmadan yazışırldı.

8.6. Ettirgen Çatı: “Yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiillere yapma, yaptırma ve ettirme bildiren bir çatı türüdür.Ettirgen çatının iki önemli işlevi vardır.Geçişsiz filleri geçişli fiil durumuna getirmek, diğeri de geçişli fiillerin gösterdiği eylemi özne dışındaki ikinci veya üçüncü bir özneye yaptırmaktır. Ettirgen çatının başlıca ekleri +DIr, -(I)t, -(I)r ekleridir.”¹¹⁰

“Buda heykelinin getirdiği para ile başlıklar için yeni klişeler yaptırdı.” (ZK)

*“**Konu Rahmi**’yi gerçekten gerginleştiriyordu.”(ZK)*

Halk kütüphanesinden aldığı romanı bütün öğrencilere okutmuş.

***Bizimki** her deneme sınavından sonra aklına takılan tüm soruları öğretmenlere tek tek cevaplandırır.*

¹⁰⁹ KORKMAZ, (TTG), s. 553.

¹¹⁰ KORKMAZ, (TTG), s. 555.

Yalnız yaşadığı orman evini köpeğine bekletti.

Oturduğu apartmanın karşısında çalışan kapıcıya da bir gazete aldırılmış.

Aysun merak ettiği fakat sormaktan utandığı bütün soruları arkadaşına sordurur.

***Kaymakam** gelecek kuşaklara temiz bir dünya bırakmak için yüzlerce ağaç diktirdi.*

Bütün kirlilerini hafta sonu yıkattırarak.

Yaraladığı yavru ceylanı uzun süre köpeklerine kovalattı.

Çocuğunun yatağını sünnetten önce süsletmiş.

Günün anlam ve önemini belirten konuşmayı bir gün önceden öğrencilerine hazırlattı.

Öğretmenin verdiği ödevi ablasını yardımı sayesinde bitirdi.

*Dün, **polisler** bütün araçları durdurdu.*

Bahçede balıkları bir güzel kızartmış.

***Hırsız**, ev sahibini haince öldürdü.*

***Çocuklar** uçurtmalarını özgürce uçurdular.*

SONUÇ

Bu çalışmada, cümle öğelerinden “özne”nin tanım, tasnif ve terim farklılıkları üzerinde duruldu. Konumuz sekiz başlık altında incelendi. İncelenen her konunun sonunda değerlendirmelerde bulunuldu. Çalışmamızda öne çıkan tespitlerimiz maddeler halinde aşağıda sıralandı.

1. Öznenin temel özelliklerinden biri de, hal eklerini almamasıdır. Ancak burada +DAn eki alan öznelerin varlığını göz ardı etmemek gerekir. Yalnız bu +DAn eki çıkma, ayrılma fonksiyonunda değil, tamlayan eki görevinde kullanılan ektir. Fakat dilde tasarrufa gidildiği için tamlamalarda tamlananın kullanılmadığı görülür. Dolayısıyla böyle bir tamlama cümlede özne görevinde kullanıldığında, özne karşımıza +DAn hal eki almış gibi çıkmaktadır. Bu özelliği ayırt etmek için özneyi +DAn ekli eksilti bir özne ögesi şeklinde değerlendirmemiz gerekir.

“*Aradıklarından kalmadı.*”

“*Aradıklarından bazıları kalmadı.*”

2. Cümlede özne olabilecek kelimeler ancak isim ve zamirlerdir. Zarflar, sıfatlar, edatlar, heceler, ekler vb. kendi görevlerinde değil isim olarak kullanıldıklarında özne olabilirler.
3. Özne çeşidi olarak sadece iki çeşit özne gösterebiliriz. *Gerçek özne* ve *sözde özne*. Tespit ettiğimiz diğer çeşitler bu iki çeşit içinde ele alınmalıdır. Özne kelime gruplarına göre (*bağlaçlı özne*), fiile getirilen çatı eklerine göre (*dönük kimse, karşılıklı kimse*) ve söyleyişteki değişiklikten kaynaklanan hususlara göre (*pekiştirmeli özne, açıklayıcıdan özne, ortak özne*) çeşitlere ayrılmamalıdır.
4. Cümlenin temel öğelerini belirtirken özne ve yüklemden bahsedilmiştir. Ancak bazı cümlelerde öznenin tespit edilemediğini gördük. Edilgen geçişsiz fiillerin ve anlamca kaynaşmış bazı birleşik fiillerin yüklem olduğu cümlelerde özne gösterilmez. Bazı gramercilerimizin tespit ettiği *belirsiz özne, mantıkça özne* gibi özne çeşitleri öznesiz cümleler içinde değerlendirilmelidir. Bu sebeple özne, cümlenin temel ögesi olarak değil yüklemden sonraki en önemli öge olarak ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ATABAY Neşe, ÖZEL Sevgi, CEM Ayfer, *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* , TDK Yayınları, Ankara, 1981.
- BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 1995.
- BİLGEGİL Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982.
- BOZKURT Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Cem Kültür Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ÇATIKKAŞ M.Ata, *Türk Dili ve Kompozisyon Kılavuzu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.
- DEMİR Tufan, *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, İstanbul, 2004.
- DİZDAROĞLU Hikmet, *Tümcebilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1976.
- EDİSKUN Haydar, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.
- EKER Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, 2002.
- EMRE Ahmet Cevat, *Türk Dilbilgisi*, TDK Yayınları, İstanbul, 1945.
- ERGİN Muharrem, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1989.
- GENCAN Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1979.
- GÜLENSOY Tuncer, *Türkçe El Kitabı* , Üçbilek Matbaası, Ankara, 1994.
- GÜNEŞ Sezâi, *Türk Dilbilgisi*, İzmir, 2002.
- HATİPOĞLU Vecihe, *Türkçenin Sözdizimi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.
- HENGİRMEN Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara, 1998.
- KAHRAMAN Tahir, *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, DuMat Basımevi, Ankara, 1996.
- KARAHAN Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- KARAHAN Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- KARAÖRS, Metin *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri, 1993.
- KOÇ Nurettin, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996.
- KORKMAZ Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 2003.
- KORKMAZ Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2003.
- KÜKEY Mahzar, *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara 1975.
- OLGUN Yusuf, *Türk Dili ve Kompozisyon*, Alfa Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZKIRIMLI Atilla, *Türk Dili Dil ve Anlatım*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

PAÇACIOĞLU Burhan, *Türk Dili Dersleri*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987.

SAĞIR Mukim, *Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002.

SAĞLAM Sıtkı, *Türkçenin Söz Dizimi, Örneklerle Cümle Çözümlemeleri*, Diyarbakır, 1977.

ŞİMŞEK Rasim, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Kuzey Gazetecilik, Trabzon, 1987.

TOPALOĞLU Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.

UZUN Nadir Engin, *Dilbilgisinin Temel Kavramları*, Ankara, 1998.

MAKALELER

- BOLULU Osman, “Eylemler ve Özneler Üzerine Bir Anlam İncelemesi”, *Türk Dili Dergisi*, İstanbul, 1992, S. 32, s. 46-52.
- BOZ Erdoğan, “Türkiye Türkçesinde +DAn Ekli Nesne Ögesi Üzerine”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, (20-26 Eylül 2004), Ankara, 2004, C. I, s. 501-511.
- DELİCE İbrahim, “Türkçe Sözdiziminde Özne”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas, 1998, S.6, s.191-208.
- KOÇ Nurettin, “Özneyle İlgili Sorunlar”, *Türk Dili*, Ankara, 1996, S. 529, s. 7-15
- YÜCEL Bilal, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yayınları, Ankara, 1999, s. 156-190.
- GÜLSEVİN Selma, “Öznesi Gösterilmeyen Bir Cümle Tipi Daha” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon, 2001, C. II, S.2, s. 197-204.
- ÖZMEN Mehmet, “Özne Üzerine Düşünceler”, *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, (20-26 Eylül 2004), Ankara, 2004, C. II, s. 2334-2339.
- TARİKTAROĞLU Abdurrahman, “Türkçede Özne Sorunu”, *Türk Dili*, Ankara, 1996, S. 536, s. 192-194.
- TURAN Zikri, “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 1999, S. 13, s.79-83.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Türkçede Asıl Unsurlar: Özne ve Yüklem”, *Türk Dili*, Ankara, 2000, S. 582, s.489-497.
- ZÜLFİKAR Hamza, “Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı*, 22-23 Ekim 1993, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 43-51.